

MONIKA J. NAWRACKA
Wydział Orientalistyczny Uniwersytetu Warszawskiego

PRZESTRZENIE TEHERANU – MIASTA KONTRASTÓW

*Jak wyglądają miasta Wschodu,
jest wszystkim wiadome.
Zupełnie tak jak u nas,
tylko orientalnie*
A. Kubin (1980)

WSTĘP

Poniższy artykuł¹ przedstawia obraz przestrzeni kulturowych w Teheranie². Opisuje przeobrażenia sfery publicznej oraz prywatnej ze szczególnym uwzględnieniem historii XX wieku oraz procesów, które je kształtują. Odwołuję się do literatury przedmiotu, obserwacji oraz przeprowadzonej przeze mnie ankiety³.

Dotychczas podjęto niewiele studiów nad znaczeniem społecznym, ekonomicznym i kulturowym Teheranu. Większość współczesnych opracowań na temat Iranu poświęcona jest wydarzeniom politycznym – rewolucji islamskiej, wojnie iracko-irańskiej, rozwojowi i wahaniom rynku naftowego. Żadne z tych studiów nie zajmuje się badaniem zjawisk miejskich, które odegrały bardzo ważną rolę w dokonujących się zmianach. W moim zamierzeniu artykuł ten ma się stać *vademecum* dla zainteresowanych Teheranem, który pozostaje *terra incognita* w humanistyce nie tylko polskiej czy europejskiej, lecz wręcz światowej.

Artykuł oparty jest na założeniu interdyscyplinarności zainteresowań i metod badawczych kulturoznawstwa, antropologii kulturowej, historycznej i filologii.

¹ Powstał on na podstawie mojej pracy magisterskiej złożonej w Zakładzie Iranistyki Wydziału Orientalistycznego Uniwersytetu Warszawskiego pt. *Obraz przestrzeni kulturowych w Teheranie: przeszłość i teraźniejszość* (Warszawa 2007).

² W całym tekście nazwy zwyczajowo używane w języku polskim zapisywane są zgodnie z tradycją np. szach zamiast *szāh*, Isfahan zamiast *Esfāhan*, Teheran zamiast *Tehrān*, etc. Określenie *szāh* zapisuję zgodnie z zasadami fonetyki perskiej wyłącznie w nazwach własnych (np. *Nāser ad-Din Szāh*). Należy podkreślić, że nazwiska autorów perskich piszących po angielsku zostały również zapisane zgodnie z polską transkrypcją. Zatem perskie nazwisko transkrybowane po angielsku *Shahabi* w poniższym tekście zapisywane jest *Shahābi*.

³ Ankietę rozdałam 19 osobom, pozostającym ze sobą w kontakcie. Około 70 otwartych pytań ankiety jest wynikiem rozmów, lektur, obserwacji i wniosków z pobytu w Teheranie (10.2005–6.2006), kiedy przebywałam na stażu językowym na Uniwersytecie Teherańskim a także zbierałam materiały do magisterium. W analizach odwołuję się również do obserwacji prowadzonych w trakcie innych pobytów w tym mieście.

Interdyscyplinarności rozumianej nie jako zestawianie istniejących dyscyplin, lecz jako dochodzenie do wyników badań, które nie wpisują się w pole kilku z nich, a są kreacją nienależącą do żadnej z istniejących gałęzi nauki (Barthes za: Clifford 1986, s. 1).

Spośród licznych koncepcji humanistycznych opisujących miasto i jego mieszkańców, odwołuję się do syntetycznego ujęcia *przestrzeni kulturowych* Andrzeja Lisowskiego (2003), który opisuje je jako przestrzeń fizyczną, ekologiczną, jednocześnie będącą nośnikiem kultury. Ponieważ odwołuję się do indywidualnych opinii mieszkańców, pragnę posłużyć się opinią Anny Karwińskiej (1998, s. 49), że *miasto nie jest jednakowe dla wszystkich mieszkańców, „miasto” konkretnej jednostki, to, które zna, w którym umownie mówiąc „mieszka”, wyznaczone jest przez zakres jej potrzeb, upodobań, krąg społeczny, doświadczenia.*

Przestrzeń kulturowa w poniższym artykule jest zatem nie tylko obszarem fizycznym o nadanym znaczeniu, lecz także znaczącą sferą niefizyczną, przestrzenią, całością humanistyczną (Znaniecki 1922) w której „dzieje się” kultura. W świetle badań nad przestrzeniami kulturowymi np. ulica – fizyczny artefakt – w czasie świąt liturgicznych nabiera znaczenia miejsca świętego; a place zamieniają się w miejsce przedstawień teatralnych czy demonstracji politycznych⁴.

MIASTO

Teheran znajduje się w *ostānie*⁵ o tej samej nazwie na wysokości 1000 m n.p.m. Na północy miasta rozciąga się pasmo gór Elburs z najwyższym szczytem w Iranie, Damawand (5678 m. n.p.m.). Na południu graniczy z pustynią centralną. Miasto charakteryzuje się suchym i ciepłym klimatem (Madanipour 1381, s. 169–170, 175).

Na podstawie badań archeologicznych określono, że najstarsze ślady obecności człowieka w *ostānie* Teheran sięgają 14 tysięcy lat wstecz (Āchundi *et al.* ... 1384, s. 2, 12–13).

Według Afszāra Sistāniego nazwa Teheran⁶ (pers. *Tehrān*), w jednej z pierwszych jej form, brzmiała *Kehrān* (ciepłe miejsce) (1378, s. 257; podobnie Nadźmi 1381, s. 7); część badaczy pochodzenie nazwy wywodzi od tego, że w chwilach zagrożenia mieszkańcy miasta chowali się pod ziemią – (*tah* pers. spód, pod, koniec, ostatni, zakończenie i *rān* – zbocze, pochyłość, skarpa). Stąd też *Teh-rān* miałyby oznaczać kryjówkę w ziemi lub *kraniec zbocza*, miejsce u podnóża gór; inni wywodzą nazwę

⁴ Do szczegółowych rozwiązań i dyskusji na temat metodologii odsyłam do magisterium będącego podstawą poniższego artykułu.

⁵ *Ostān* czyli największa jednostka administracyjna w Islamskiej Republice Iranu. Odpowiednik polskiego województwa.

⁶ Według Dowudpour nazwa Teheran po raz pierwszy pojawia się w przekazie Greka Teodoriusa pod koniec II wieku p.n.e., jako bliżej nieokreślony obszar w okolicy miasta Rej (1384, s. 83). Natomiast Madanipour napisał, że po raz pierwszy nazwa Teheran poświadczona została w księdze podróży z XI wieku. jako nazwa wsi. Wymieniono ją jako miejsce narodzin mędrca Chatiba Baghdādiego. W dokumentach z XII wieku zapisano, że Teheran słynął z wyśmienitych winogron (1381, s. 7).

miasta od rodu Tāherów z Chorasanu czy od rosnących w przeszłości na tym terenie drzew z rodziny tamaryszku⁷ (Afszār Sistāni 1378, s. 257–258)⁸.

HISTORIA

Historia Teheranu jest nierozłącznie związana z dziejami miasta Rej (grecka nazwa *Raagaa*). W starożytności Rej był ważną osadą Jedwabnego Szlaku. Latem przekształcał się w rezydencję królów partyjskich (III w. p.n.e. – III w. n.e.) a szczyt jego świetności przypada na okres sasanidzki (lata 224–651).

Gdy Rej w roku 643 zdobyli Arabowie, mieszkańcy wywołali powstanie, w wyniku którego miasto zostało zupełnie zniszczone. Od wieku VIII do XII rozwijało się intensywnie i miało bardzo wysoką liczbę ludności. Rej przyciągnął uwagę kalifów abbasydzkich (lata 750–1258), rezydowali tu także Seldżycy (lata 1041–1186). Później jeden z szachów tej dynastii przeniósł swą siedzibę do Isfahanu. Kres świetności Reju położył najazd Mongołów, kiedy to uległ on całkowitemu zniszczeniu. Część uciekinierów schroniła się w Teheranie⁹, wówczas małej osadzie, która z czasem rozwinęła się w prosperujące centrum handlowe i przejęła wiele funkcji Reju, który już nigdy nie odzyskał dawnej świetności. Wtedy też okoliczne wsie, osady i miasteczka (np. Warāmin), nabierały nowego znaczenia, większego niż sam Rej (Madanipour 1381, s. 6–7; Āchundi *et al.* ... 1384, s. 12–13).

Epoka Safawidów

Aż do czasu Safawidów Teheran nie miał specjalnego znaczenia. Jego rozwój rozpoczął się od obudowania miasta murami przez safawidzkiego szacha Tahmaspa¹⁰ (lata 1524–1576) oraz wzniesienia innych budowli, takich jak twierdza i bazar, ogród Czahārbāgh (Afszār Sistāni 1378, s. 259; Āchundi *et al.* ... 1384, s. 12–13). Chociaż za

⁷ W czasach safawidzkich zaczęto nazywać Teheran *Czenārestān*, czyli *miejsce platanów*. Zaś od 1785 roku (1200 hidżry księżycowej – dalej h. ks) z rozkazu Āghā Muhammada Chāna z dynastii kadżarskiej Teheran określano *Dār al-Chalāfe* (z arabskiego – dom kalifów, czyli miejsce, miasto ich pobytu (Afszār Sistāni 1378, s. 258–259). Według ósmiotomowego słownika pod red. H. Anwariego w epoce Kadżarów to nazwa określająca stolicę).

⁸ W mojej ankiecie na pytanie, co oznacza nazwa „Teheran” odpowiadano np.: miejsce, które jest chłodne (ankieta 7), *gdzieś usłyszałem te + ron = to znaczy koniec podnóża* (ankieta 3). Inny ankietowany napisał: [znaczy to] *między górami* (ankieta 14). Większość ankietowanych przeze mnie osób stwierdziła, że nic nie wie na temat znaczenia, pochodzenia nazwy „Teheran” (ankieta 1, 2, 6, 8, 9, 11, 12, 13, 18). Podobne odpowiedzi padły na pytanie, kiedy powstał Teheran: w większości odpowiadano *nie wiem* (ankieta 1, 2, 6, 8, 10, 18). Więcej konkretnych odpowiedzi padło przy pytaniu związanym z wyborem Teheranu na stolicę Iranu. Odpowiadano, że miało to miejsce za Kadżarów (8 ankiet), *został stolicą po Isfahanie* (ankieta 9).

⁹ Źródła historyczne z XII wieku podają, że Teheran rozwija się i leży w odległości 6 km od miasta Rej a także, że są w nim podziemne domy i piękne ogrody w ich okolicach. Arabski geograf Jaghut miał odnotować, że ta miejscowość miała 12 bram, a jej mieszkańcy zasłynęli z oporu wobec władzy. Miasto przyciągało uwagę, m. in. ze względu na lepszy klimat niż w miejscowości Rej (Madanipour 1381, s. 6–7).

¹⁰ Używa się wymiennie dwóch form: Tahmasb i Tahmasp.

jego panowania stolicą był nadal Ghazwin, szach chętnie przyjeżdżał do Teheranu. Odwiedzał grób krewnego pochowanego w Reju oraz polował w okolicy. Można uznać, że punktem przełomowym dla rozwoju Teheranu było właśnie zainteresowanie szacha Tahmaspa. Pierwsze budowle oficjalnie zostały wzniesione w 1563 roku. Zbudowano wał obronny i wzniesiono 114 wież (zgodnie z ilością sur w Koranie), a pod każdą z nich zakopano surę Koranu (Hosn Bejgi 1382, s. 20–21).

Miejsce okazało się ważne również ze względów wojskowych oraz strategicznych, ponadto atrakcyjność Teheranu zwiększyła jeszcze obecność sanktuarium Abdula-zima (Dowudpour 1384, s. 83).

W 1590 roku Abbas Wielki ustanowił w Teheranie swą czasową rezydencję – miasto nabierało znaczenia polityczno-urzędowego; było rozbudowywane na rozkaz szachów. Szach Hosejn (1694–1722) przyjął ambasadora rządu osmańskiego już w Teheranie. Wtedy to po raz pierwszy w swojej historii Teheran odegrał ważną rolę – stał się sceną, na której ważyły się losy polityki międzynarodowej (Dowudpour 1384, s. 83–84).

W 1722 roku po upadku Isfahanu do Teheranu wkroczyli Afganowie, zaś Nāder Szāh (1688–1747) przekazał Teheran swemu synowi w ramach *ighy*¹¹. Āghā Muhammad Chān (1794–97) podbił Teheran w 1785 roku i wybrał to miejsce na stolicę (Dowudpour 1384, s. 84)¹².

Warto podkreślić, że nowoczesny rozwój miast w Iranie rozpoczął się za sprawą zachodnich inwestycji, które znajdowały oddźwięk w ekonomii, technologiach i porządku społecznym. Wydobycie tanich surowców i wytwarzanie drogich towarów spowodowało uzależnienie technologiczne Iranu od zagranicznych inwestorów. Wcześniej miasta irańskie były głównie ośrodkami politycznymi. Znajdowały się w nich budynki administracji, meczety, bazy. Zagraniczne wpływy zaczęły się wraz z Safawidami (1501–1736). Dzięki położeniu geopolitycznemu, bogactwom naturalnym Persja zaczęła bardziej niż dotychczas przyciągać uwagę innych państw (Momtāz 1383, s. 96 i nast.)¹³.

¹¹ System nadań lennych.

¹² Por. Szahidi Māzanderāni 1383, s. 33. Rzut monetą miał jakoby zdecydować o wyborze Teheranu na stolicę państwa. Natomiast u Madanipoura znajdujemy informację, że to Karim Chān Zand w roku 1760 ogłosił Teheran stolicą, a w rzeczywistości stał się nią dopiero za Kadżarów. Wśród badaczy nie ma zgodności co do dokładnej daty wyboru Teheranu na stolicę: najczęściej wymienia się dzień 20 marca 1785 roku lub ogólnie podaje rok 1786 (Madanipour 1381, s. 7–9).

¹³ Według Momtāz, społeczeństwo irańskie nie ma zbyt silnych tradycji obywatelskich – władza przez długi czas spoczywała w rękach szachów lub ich namiestników. Za przykład ruchu obywatelskiego można uznać relacje organizacji religijnych z bazarem, jako ruch oporu wobec władzy centralnej. Uwzględniając fakt, że wojsko było opłacane przez władzę centralną, możliwość działań czy zdobycie politycznej albo ekonomicznej niezależności, po prostu nie istniały. W miastach rządzące się własnymi prawami grupy społeczne, etniczne, plemienne zamieszkiwały odrębne dzielnice. Miasta irańskie to przede wszystkim centra polityczne, w których przedsiębiorcy nie mieli niezależnych wpływów politycznych, żeby przekształcić się w burżuazję w stylu zachodnim. Miejsc publicznych – dla zgromadzeń publicznych – jak mówi autorka *było mniej*. Miasta muzułmańskie są przede wszystkim siedzibą władzy, siły; miejscem, w którym przebywa wojsko. Niewątpliwie ważną rolę odgrywają w nich miejsca związane z religią, bazarem (Momtāz 1383, s. 28–30, 91–93).

Epoka kadżarska

Z punktu widzenia Kadżarów miasto znajdowało się wystarczająco daleko od wcześniejszych stolic i zwolenników poprzednich władców (Madanipour 1381, s. 7–9); a także blisko żyznych ziem Warāminu zamieszkałych przez zwolenników szacha. Poza tym położone było blisko Astar Ābād i Mazanderanu, w których znajdowały się centra dowódcze (Hosn Bejgi 1382, s. 23–24; Dowudpour 1384, s. 84–85).

Gdy Āghā Muhammad Chān wybrał Teheran na stolicę kraju, miasto liczyło 15 tys. mieszkańców. W tym czasie wznoszono fundacje królewskie na północy oraz poza wałami obronnymi. Rozbudowa trwała za Nāsera ad-Din Szāha, Fath Ali Szāha (lata 1797–1834); wraz z rozwojem aparatu władzy zaczęto wznosić szereg budowli¹⁴. Około roku 1785 ufundowano pierwsze ambasady – angielską, osmańską, francuską, rosyjską, później także niemiecką i austriacką. Najpierw lokowano je na terenie, Udlādżān i Bazaru, z czasem przenoszono na północ miasta. Te budowle nadawały nowe znaczenie, tworzyły nową atmosferę – zarówno społeczną, jak i polityczną. Mieszkanie w sąsiedztwie ambasad dodawało splendoru. Również od tego czasu obserwuje się rozwój podziałów społecznych związanych z miejscem zamieszkania (Dowudpour 1384, s. 84–85).

Pod koniec panowania szacha Muhammada funkcjonowały w Teheranie 4 główne dzielnice. Za szacha Nāsera ad-Dina zaczęto wprowadzać zmiany na wzór europejski zainspirowane jego zagranicznymi podróżami. Dzięki zaangażowaniu Amir Kabira¹⁵ realizowano przedsięwzięcia na wielką skalę¹⁶. Przebywający wówczas w Teheranie lord Curzon uznał, że *Teheran miasto o korzeniach azjatyckich – chcąc, nie chcąc – nabywa cech europejskich* (Dowudpour 1384, s. 86–87).

W Teheranie reprezentowane były różne grupy narodowe, handlowe i religijne. W 1867 roku stary Teheran nie mógł już pomieścić swoich mieszkańców. Już w 1852 roku i 1855 wydano pozwolenia na budowę domów poza bramami miasta. Część ziem przynależnych szachowi (m.in. ogrody Chosrou-Chāni, Ghurchāne, Imān Allah-chāne) przekazano na sprzedaż (tamże).

W 1867 roku szach Nāser ad-Din kazał zniszczyć stare mury miasta. Przygotowano nowy plan rozbudowy Teheranu na podstawie planu Paryża – miasto zwiększyło swoją powierzchnię z 4 do 18 km². Jednocześnie fundowano parki, nowe miejsca rozrywki. Liczba mieszkańców wzrosła do 90 tysięcy (Āchundi *et al.* ... 1384, s. 12–13; Dowudpour 1384, s. 87–88).

¹⁴ Zbiorniki na wodę, meczety (np. Masdżed-e Szāh), ogród Negarestān, pałac na drodze do Szemirānu, wytyczano ulice, wznoszono szkoły, budowle wojskowe, karawanseraje, łaźnie.

¹⁵ Mirza Taghi Chān (1807–1852) premier za czasów Nāsera ad-Dina, który piastował to stanowisko w 4 pierwszych latach jego panowania. Jedna z ważniejszych postaci okresu kadżarskiego. Słynny reformator.

¹⁶ Wzniesiono uczelnię Dār al-Fonun, szpital, ludwisarnie, rusznikarnie w obrębie twierdzy, a także nowoczesne ośrodki rzemieślnicze wokół bazaru, wprowadzono system telegraficzny, wytyczono szerokie ulice, brukowano chodniki, opracowano system sprowadzania wody z Karadżu, ustanowiono 40 posterunków policyjnych, więcej uwagi poświęcono zachowaniu higieny. Zaczęto oświetlać ulice, zakładano szkoły na wzór europejski, zbudowano Grand Hotel oraz rozmównice telefoniczne.

W wieku XIX północne części mające w przyszłości przynależeć do Teheranu, były miejscem odpoczynku bogaczy i szlachty, biedniejsi zamieszkiwali na południu (Madanipour 1381, s. 172–176). Podobny schemat zamieszkania jest widoczny również współcześnie.

Epoka panowania kolejnego szacha Mozaffara ad-Dina (1896–1907) przypadła na niespokojne czasy ruchu konstytucyjnego. W 1906/07 zaczęła się rewolucja konstytucyjna¹⁷, której centrum znajdowało się w Teheranie. Jednym z wydarzeń, które silnie wpłynęły na kształt przestrzeni, była mobilizacja społeczna przeciwko planowi rozwoju miasta, gdy bank rosyjski zakupił teren opuszczonego cmentarza i medresę, które zamierzał zburzyć a ich teren wykorzystać dla swoich potrzeb. Rozwojowi Teheranu nie sprzyjała również sytuacja międzynarodowa – trwała I wojna światowa, został on zahamowany na kilkanaście lat (Madanipour 1381, s. 20, 69–70; Dowudpour 1384, s. 87–88, por. Krasnowolska 2010, s. 777).

Rządy dynastii Pahlawich

Szachowi Rezie Pahlawiemu (1925–41) przypisuje się zmianę wyglądu miasta – od kształtu ulic po architekturę (Afszār Sistāni 1378, s. 259). W roku 1313 hidżry słonecznej (1934/35) w miejsce murów obronnych i wież wytyczono nowe ulice. Miasto w ogromnym tempie zaczęło się rozbudowywać (Āchundi *et al.* ... 1384, s. 12–13).

Od początku lat 1920. do 1940. za wyznacznik rozwoju uznawano wzory zachodnie. Efektem tych działań w latach 1930. było powstanie dworca kolejowego, lotniska, Uniwersytetu Teherańskiego, college'u amerykańskiego, wielkich szpitali, Muzeum Starożytnego Iranu, Biblioteki Narodowej, kin, kawiarni, hoteli, restauracji. W tym czasie również zaczęto podejmować ustalenia legislacyjne dotyczące rozwoju Teheranu, do którego wciąż napływali emigranci. W roku 1318 (1939/40) wraz ze wzrostem liczby mieszkańców do 540 tysięcy powierzchnia miasta powiększyła się do 46 km². Coraz wyraźniejszy stawał się podział miasta na dwie części: północną i południową (Dowudpour 1384, s. 89–90).

Od początku lat 1940. do 1960. miasto rozwijało się bardzo prężnie¹⁸. Wokół dróg prowadzących m. in. do Reju, Karadżu, rozrastał się przemysł. Na początku lat

¹⁷ Była ona efektem dążeń do unowocześnienia kraju (Madanipour 1381, s. 19). Jej nadrzędnym celem były reformy polityczne – zniesienie władzy szacha, ustanowienie niepodlegającej wpływom obcych mocarstw republiki oraz poprawa ekonomii, która podobnie, jak polityka kraju, znajdowała się w rękach innych państw.

¹⁸ U Alawiego (podobnie u Macciocchi 1954) znajdujemy opis miasta: *Wspaniałe pałace wznoszą się wśród pięknych ogrodów. Błyszczące kopuły meczetów i dachy bazarów górują nad płaskimi dachami domów [...]. Sprzeczność między Wschodem i Zachodem znajduje tu wyraz zarówno w życiu codziennym mieszkańców, jak i w architekturze miasta, ponieważ wiele innowacji budowlanych przyjęto z Europy, z których najbardziej charakterystyczne stają się sylwetki niespotykanych dotąd wieżowców. Jak pokazują ci autorzy, Teheran jest miastem kontrastów: z wyniosłymi budowlami sąsiadują lepianki, na ulicach wielbłądy obok samochodów, a w nowoczesnych kinach można obejrzeć zagraniczne filmy [...] Luksus i nędza, wzniosłość i banalność, pedantyczna czystość i cuchnący brud – oto obraz Teheranu.* U tego samego autora znajdujemy opinię, że bezkrytyczne naśladownictwo w pędzie do nowoczesności, m.in. w naśladowaniu budownictwa europejskiego, nie sprawdza się w warunkach klimatycznych panujących w Iranie (Alawi 1959, s. 30–33).

1950. po raz pierwszy przedsięwzięto działania mające na celu usunięcie slumsów na południu miasta. Na jego rozkwit wpłynęło również przyjęcie w roku 1342 (1963/64) ustawy, której celem były m. in. usprawnienia w obszarze rozwoju terytorialnego, co stało się zasadniczą przyczyną odpływu ludności ze wsi do miasta. Na początku lat 1960. Teheran powiększył swoją powierzchnię do 60 km² (Dowudpour 1384, s. 91; Taghi Szejchi 1384, s. 182)¹⁹.

W latach 1960. około 40% powierzchni Teheranu było przeznaczonych do zamieszkania. Większość małych zakładów przemysłowych, stanowiących 96% całego przemysłu w mieście, znajduje się na południu Teheranu, ich tereny są przemieszane z okręgami wyłącznie mieszkalnymi. Jednak duży przemysł (4%) zatrudnia ponad 60% siły roboczej. Zakłady znajdują się na zachodzie i południowym zachodzie miasta, zwłaszcza przy drodze do Karadżu²⁰.

Rozwój osadnictwa miejskiego był nierówny. Od początku lat 1950. do początku 1960. dynamika zmian była imponująca. Czynniki ekonomiczne, społeczne powodowały migrację do miast. Ponadto wartości miejskie poza środkami masowego przekazu docierały do środowisk wiejskich np. przez pojawienie się nauczyciela, edukatora. Wtedy mieszkańcy wsi przekonali się o wartości „zawodu białego kołnierzyka”, który dzięki propagandzie, nie tylko bezpośredniej, stał się wartością samą w sobie (Momtāz 1383, s. 100 i in).

Od II połowy lat 1960. do dziś trwa ogromny rozwój miasta, na co wpływ ma m.in. rynek naftowy. W I połowie lat 1970. 50% emigrantów wybierało Teheran. Za ważny czynnik trzeba uznać też rewolucję islamską (1978/79) oraz wojnę iracko-irańską (początek roku 1980). Istotną rolę odegrały również wspomniane powyżej nowe rozwiązania legislacyjne a także 25-letni plan rozwoju Teheranu z roku 1349 (1970/71). W efekcie tych wszystkich czynników Teheran w połowie lat 1960. liczył już 2,7 mln mieszkańców, którzy zamieszkiwali teren liczący ok. 18 tys. hektarów (Dowudpour 1384, s. 92–93; Momtāz 1383, s. 100). Współcześnie nie ma zgody co do liczby mieszkańców – wartości różnią się znacznie: od 10 do 15 mln. mieszkańców.

¹⁹ Wraz z przejściem władzy przez Reżę Pahlawiego zaczęły się zmiany w przemyśle, nowoczesne osadnictwo miejskie – wówczas rozpoczęła się industrializacja na wielką skalę. Powstało wiele fabryk, do początku lat 1940. utworzono 295 ośrodków przemysłowych – państwowych i prywatnych. Przemysł naftowy, najważniejsza gałąź gospodarki, powiązany był z kapitałem zagranicznym. Mimo zmian społecznych (również za czasów M. Mossadegha (w latach 1951–1953 premier Iranu), doprowadził do nacjonalizacji przemysłu naftowego, który przedtem znajdował się w znacznej mierze pod kontrolą zagranicznych spółek) nie zaobserwowano unowocześnienia rolnictwa ani nie powstała niezależna burżuazja miejska, państwo sprawowało całkowitą kontrolę polityczną, społeczną oraz kulturową (Momtāz 1383, s. 96 i nast.).

²⁰ Współcześnie *ostān* Teheran jest okręgiem przemysłowym, największym skupiskiem kapitału. Trend ten zaczął się w latach 1960. wraz z industrializacją kraju. Nastąpił wówczas szybki rozwój miejscowości położonych w pobliżu stolicy – jedną z nich był Karadż (obecnie drugie pod względem wielkości miasto w *ostānie*). Również wsie w okolicy Teheranu i w całym *ostānie* wraz ze wzrostem liczby mieszkańców przekształcały się w miasta (np. Szahrjār, Eslāmszahr). W efekcie tych zmian w latach 1996–2001 liczba okolicznych miast wzrosła z 25 do 40. W siedzibach tych prędko powstało nowe budownictwo wyposażone w media (elektryczność, woda, gaz, kanalizacja), z zapewnioną oświatą oraz zapleczem usługowym (Dowudpour 1384, s. 93; Āchundi *et al.* 1384, s. 17).

Najczęściej wymienianym przez respondentów ważnym wydarzeniem, którego świadkiem był Teheran była rewolucja islamska. Przykładem są wypowiedzi: *rewolucja islamska roku 57 [1357] i zmiana władzy z szachowskiej na republikę islamską* (ankieta 18, podobnie 2, 5, 7, 9, 10, 15, 18, 19); także w literaturze odwołującej się do osobistych wspomnień mieszkańców Teheranu znajdujemy świadectwa związane z tym wydarzeniem (Madanipour 1381, s. 247–251). Trzech respondentów obok rewolucji islamskiej wymieniło bombardowania w czasie wojny iracko-irańskiej (ankieta 3), koronowanie Muhammada Kadżara (ankieta 14) oraz zamachy stanu, II wojnę światową (ankieta 15). Jedna osoba stwierdziła, że Teheran nie był świadkiem ważnych wydarzeń historycznych (ankieta 11). W ankiecie 19. wymienione zostały 2 ważne miejsca w czasie rewolucji islamskiej Plac Szahadā, ulica 17. Szahriwara.

Wśród zapamiętanych wydarzeń wymieniono także zamieszki studenckie: *pamiętam wydarzenia sprzed około 7 lat, 18 dnia miesiąca tir: wielu studentów Uniwersytetu [Teherańskiego] zostało zaatakowanych i pobitych przez policję i fanatyczne grupy religijne* (ankieta 2) albo *byłem osobiście świadkiem posiedzenia przywódców państw w Teheranie, pamiętam marsze pokojowe w dniu Jerozolimy, śmierć imama Chomeiniego* (ankieta 10). Podobnie inny ankietowany napisał, że był świadkiem demonstracji studenckich oraz wspominał, że ze zmianą władzy *wiele ulic zmieniło nazwy* (ankieta 18), kolejna osoba wspomniała ruch konstytucyjny, początek rewolucji islamskiej, przyjazd ajatollaha Chomeiniego, wyjazd szacha (ankieta 8). Także inni ankietowani byli świadkami ważnych wydarzeń dziejących się w Teheranie: protestów (ankieta 9), *wydarzeń rewolucji roku 1357, 28. dnia miesiąca mordād* (ankieta 12), *zgromadzenia kobiet 22. dnia miesiąca mordād w roku 1384 i 1385* (ankieta 14) oraz zamieszek na uniwersytecie (ankieta 17).

EWOLUCJA PRZESTRZENI I ARCHITEKTURY W XIX I XX WIEKU

Jak stwierdza Ali Madanipour, ten kto w wieku XX był w stanie przejąć władzę nad publiczną przestrzenią miasta, przejmował rządy (1381, s. 71).

Za przestrzeń publiczną uznaje się miejsca otwarte i dostępne dla wszystkich, z których można korzystać indywidualnie i zbiorowo. Zalicza się do nich parki, place, bazary, ulice, kawiarnie czy centra kultury. Te miejsca mogą powstać jako efekt planowania lub samoistnie (skwery, nieformalne miejsca spotkań i rozmów) (Chātam 1384, s. 11–12).

Większość budynków, które powstały po roku 1945, to przede wszystkim pomniki mające na celu utrwalanie władzy szachowskiej, ustalenie nowego porządku nad przestrzenią społeczną a zarazem w niej. Należy przy tym uwzględnić, że wraz ze zmianą władzy, zaczęła się zmiana porządku symbolicznego: niszczone symbole wcześniejszego systemu np. pomniki, a także zmieniano nazwy ulic (np. ul. Enghelāb-e Eslāmi – pol. *Rewolucji Islamskiej*, plac Āzādi – pol. *Wolności*, plac Szahadā – męczenników)²¹.

²¹ Na temat przestrzeni, m. in. roli parków por. Coville 2009. Ponadto należy zwrócić uwagę, że w Teheranie często używa się dwóch nazw tej samej ulicy. Argumentowano to podobnie: w ankiecie

W czasie rewolucji islamskiej załamały się podziały północ – południe, osłabły również podziały klasowe. W pierwszych jej latach znacznie zmniejszyła się aktywność w przestrzeni publicznej, m.in. przeznaczonej na spędzanie wolnego czasu, rozrywkę, uprawianie sportu. Wiele z miejsc zmieniło swoje przeznaczenie. W latach 1990. ponownie przestrzeń publiczna zaczęła się rozwijać, nie tylko w Teheranie, lecz także w innych miastach irańskich, m.in. powstawały domy kultury. Natomiast w czasie wojny iracko-irańskiej²² przestrzeń publiczna stała się przestrzenią świętą, w której nawoływano do walki z wrogiem, przeprowadzano protesty, odprowadzano zwłoki, słuchano pieśni rewolucyjnych. W tym okresie zaobserwowano stałą obecność kobiet w przestrzeni publicznej, nawet w najbardziej konserwatywnych dzielnicach (Châtam 1384, s. 10–13).

Innym elementem organizacji przestrzeni są różne w formie i przeznaczeniu budowle. W architekturze irańskiej ważne są przestrzenie, w których można oddzielić się od osób z zewnątrz. Dlatego w bardziej tradycyjnej architekturze nie ma okien wychodzących na ulice lub są one zasłonięte a kontakty z kimś spoza domowników są pod kontrolą. Podobną do zasłon rolę pełnią mury²³.

Bydymki w Teheranie ewoluowały w następujący sposób:

- 1) budynki niskie z zamkniętym, wewnętrznym dziedzińcem
- 2) średnio wysokie budynki z dziedzińcem
- 3) kilkunastopiętrowe budynki, również z ogrodzonym dziedzińcem (Madanipour 1381, s. 201–203).

Prywatne/publiczne

Wymienia się 3 tradycyjne rodzaje przestrzeni: prywatną (domu; w dużych i zamożnych domach są miejsca dostępne dla gości i przeznaczone wyłącznie do użytku domowników), półprywatną (np. zaułki, z których korzystają okoliczni mieszkańcy) oraz publiczną (meczety, bazar, łaźnia, gmachy administracji państwowej,

przeważnie wskazywano, że zadecydowały o tym względy polityczne – funkcjonujące nazwy pochodzą sprzed rewolucji i okresu porewolucyjnego. Padła jedna konkretniejsza i zarazem ironiczna odpowiedź: *ponieważ rząd myśli, że ukazuje szacunek męczennikom poprzez nadawanie ich imion alejom, ulicom, skwerom a nawet ślepyim uliczkom. Ale ludzie nie mogą zapomnieć starych, poprzednich nazw, które były używane przez całe lata* (ankieta 2). Ostatnie stwierdzenie potwierdzają kolejne odpowiedzi – przypuszczenie: *może ludzie nie mogą zapomnieć starych nazw?* (ankieta 1) oraz stwierdzenie, że ludzie pamiętają nazwy sprzed rewolucji (ankieta 7).

²² Interesujący portret Teheranu wyłania się z dostępnego w języku polskim komiksu oraz filmu *Persepolis* M. Satrapi (2006).

²³ Jako charakterystyczną cechę tradycyjnego budownictwa cytowany już wcześniej Alawi wskazuje dziedzińce: *Każdy irański dom ma dziedzińiec, którego wielkość zależy od bogactwa właściciela, z wbudowanym pośrodku basenem. Czasami mieści duży ogród albo nawet olbrzymi park. Jedno albo dwa skrzydła domu zajmują pokoje o oknach i drzwiach wychodzących na dziedzińiec. Przebywa się w nich właściwie mało, bo większą część dnia, a latem i nocę spędza się przy basenie [...]. W lecie sypia się też na płaskich, pokrytych gliną dachach lub na dziedzińcach pod siatkami chroniącymi przed moskitami. [...] biedni ludzie [...] ustawiają swoje łóżko polowe na ulicy, a jeżeli i tego nie posiadają, kładą się wprost na bruku [...]* (Alawi 1959, s. 34).

Ilustracja po lewej stronie przedstawia historyczny rozwój miasta, zaś po prawej jego współczesny podział administracyjnych (Madanipour 1381, s. 66, 115)

w których często są wejścia osobne dla kobiet i mężczyzn nadzorowane przez specjalnie do tego powołane służby porządkowe pilnujące, by ściśle przestrzegane były zasady stroju muzułmańskiego)²⁴. Przestrzeń półprywatna znajduje się pod kontrolą mieszkańców, a wstęp do niej utrudniają bramki i ogrodzenia²⁵.

W ankietach, które przeprowadziłam, *dom* był określany przeważnie jako: *miejsce zamieszkania ludzi* (ankieta 12, podobnie ankiety 1, 6, 10). Niektórzy określili *dom* jako *miejsce spokoju* (ankieta 4), *miejsce dla odpoczynku* (ankieta 19), *pomieszczenie o czterech ścianach, które pozornie jest bezpieczniejsze od ulicy* (ankieta 14). Jeden z ankietowanych o wyraźnym zacięciu poetyckim napisał: *ostatnia ulica, która każdej nocy prowadzi, czasami prowadzi do domu. Bezpieczeństwo, może śmierć w czasie trzęsienia ziemi* (ankieta 8). Jeden z respondentów napisał: [słowo dom] *ma korzenie pahlawijskie w znaczeniu ścian [nieczyt.] z sufitem, i mieszkają w nim ludzie* (ankieta 5).

²⁴ W ankietach respondenci stwierdzały: *gdy idę do miejsc rządowych, staram się ubierać szczelniej* (ankieta 16) lub *kiedy wybieram się w okolice bardziej religijne albo na południe Teheranu ubieram się szczelniej* (ankieta 14).

²⁵ U Hoomana Majda (2010, s. 154 i nast.) znajdujemy – moim zdaniem kontrowersyjną w kontekście współczesnego Iranu – koncepcję ruchomych ścian np. taksówki czy stolika kawiarnianego, które tak jak rzeczywiste i stałe ściany ogrodu czy domu miałyby wyznaczać granice prywatności i chronić przed ingerencją osób niepożądanych.

Uznawano, że można zachowywać się swobodnie, we własnym mieszkaniu, domu bliskich przyjaciół (ankiety 1, 2, 3, 13). Udzielono tyle samo odpowiedzi „nigdzie” co „wszędzie”: *nigdzie, ponieważ wszędzie obowiązuje prawo* (ankieta 19, podobnie ankiety 8, 14, 18) oraz *wszędzie* (ankiety 5, 6, 11).

Natomiast jako miejsce publiczne, w którym można być nieskrępowanym, czuć się swobodnie wskazano: *północ Teheranu* (ankieta 9), *w górach na północy, które są wykorzystywane dla rozrywki publicznej, i ze względu na spokój, atmosferę – nie ma tam policji* (ankieta 10). Jeden z ankietowanych określił miejsce o charakterze publicznym jako: *miejsce, które stworzył rząd dla użytku ludzi* (ankieta 10), inny zdefiniował je jako *miejsce kontaktów ludzi między sobą, w szczególności kontaktów jakiejś grupy* (ankieta 4).

Z odpowiedzi ankietowanych wynika, że generalnie w celu odnalezienia spokoju czy samotności wybierają własne mieszkanie, własny pokój, dom (ankiety 2, 5, 10, 13). Niektórzy uzasadniają to tym, że: *to jest jedyne miejsce, w którym jestem swobodny ze swoją samotnością* (ankieta 8, podobnie ankiety 1, 6, 16) oraz *ponieważ jest cicho, z dala od wścibskich ludzi* (ankieta 14). Inni samotności poszukują głównie na łonie natury, na co wskazują takie odpowiedzi: *poczucie samotności może zapewnić park* (ankiety 11, 17), *spacery po górach* (ankiety 3, 15). Jeden z ankietowanych napisał: *chodzenie na piechotę, nic innego nie przychodzi mi do głowy* (ankieta 18). *Zgodnie z tym, co uważają wierzący w Boga, nie istnieje coś takiego jak absolutna samotność w nieustającej obecności Boga. Są też ludzie, którzy uważają, że nowe znajomości, czytanie książek, oglądanie telewizji itd. mogą uchronić ich przed byciem samotnymi* (ankieta 2). Podobną opinię wyrażali inni badani, pisząc: *nie [są samotni], bo zawsze myślą o innych* (ankieta 11) albo *nie [są samotni], zbytnia swoboda zepsuła ludzi* (ankieta 9).

Z kolei niektórzy respondenci wyrażają przekonanie, że teherańczycy jednak odczuwają samotność przede wszystkim z powodu zapracowania: *do pewnego stopnia tak z powodu trudności związanych z pracą, ilością zajęć, liczbą kontaktów społecznych zmniejszyła się, również ze względu na brak zaufania* (ankieta 14, podobnie ankiety 1, 10). Zdaniem innych, teherańczycy czują się samotni z powodu oddalenia od rodziny, *ponieważ, zazwyczaj sami nie pochodzą z Teheranu* (ankieta 6) oraz dlatego że z powodu odległości rzadziej widują swoich przyjaciół, *poza tym są bardzo zajęci* (ankieta 1). Są samotni z powodu monotonności życia – *ze względu na mechaniczne życie, którego nie da się uniknąć* (ankieta 5), co zdaje się potwierdzać kolejna wypowiedź: *m. in. z powodu braku różnorodności niektórzy popadają w depresję* (ankieta 3). Zdaniem innego z respondentów, w wielkich miastach relacje, związki między ludźmi słabną, czemu mogłoby zapobiec: *wprowadzenie rozwiązań ułatwiających nawiązywanie kontaktów społecznych i tworzenie miejsc dla spędzania czasu wolnego oraz rozrywek społecznych* (ankieta 18). Ciekawa jest opinia, że mieszkańcy Teheranu: *bardziej niż samotności poddani są – moim zdaniem – zmęczeniu, natłokowi [wrażen] z powodu miejsca, w którym mieszkają, tak bardzo zatłoczonego i brudnego* (ankieta 16).

Z kontaktami społecznymi wiąże się także pytanie o miejsce sprzyjające większej intymności. Część respondentów wskazywała na dom, mieszkanie (ankieta 8,

podobnie 14, 15). Część ankietowanych wskazywała miejsca publiczne, jednak takie, które zapewniają odpowiednie warunki jak np. *kawiarnia – ze względu na większe bezpieczeństwo* (ankieta 14, podobnie 3, 18). Poza tym sugerowano takie miejsca, jak *park, miejsca rozrywki na północy Teheranu* (ankieta 10, podobnie 5, 6, 9, 11). Znamienna jest wypowiedź jednego z ankietowanych, który napisał: *jestem żonaty, ale ze względu na ostre ograniczenia związane z bliskimi relacjami z osobami płci przeciwnej narzuconymi przez władze, zawsze radzę moim uczniom i przyjaciółom [singlom], żeby informowali rodziców przed wyjściem na randkę i wybierali miejsca niezbyt zatłoczone oraz żeby byli ostrożni* (ankieta 2). Zdaje się to wskazywać, że w miejscach publicznych należy zachowywać się tak, żeby nie przyciągnąć niczyjej uwagi, przestrzegać zasad ładu publicznego strzeżonego przez patrol policji obyczajowej (por. opis sytuacji w centrum handlowym Gisza)²⁶.

Architektura

Współczesny Teheran jako przykład założeń architektonicznych nie poddaje się prostym klasyfikacjom. Isa Hodżat (1384, s. 59 i nast.) uważa, że jednorodność stylu cechuje architekturę tradycyjną, a różnorodność nowoczesność. Według tego samego autora dzisiejszy Teheran to miasto tradycyjne i nowoczesne zarazem. Miasto zabytków, zaułków, krętych uliczek i zadbanych parków, jednocześnie otwarte na nowoczesność i eklektyczną architekturę. Przestrzeń fizyczna miasta kształtowana jest pod kątem wygody mieszkańców – wznoszone są gmachy użyteczności publicznej o współczesnych światowych standardach. Z kolei sami teherańczycy zachowują swój system wartości w codziennych zachowaniach, praktykach korzystania z przestrzeni.

We współczesnej architekturze inspirowanej zachodnim budownictwem można zaobserwować większe nastawienie na to, co jest na zewnątrz, jednak terenów wkoło osiedli wciąż chronią mury, a balkony są zakrywane (Madanipour 1381, s. 401–403). Obecnie, w nowych budynkach, montuje się np. szyby działające jak lustro weneckie. Dzięki nim, bez zasłaniania okien, można czuć się swobodnie w domu, nie będąc widocznym z zewnątrz. Tego typu rozwiązania stosuje się zwłaszcza w kilkupiętrowych kamienicach, które nie są otoczone murem, a jedynie oddzielone od ulicy ogrodzeniem.

Jak napisał Tirdad Zolghadr, za Pahlawich cały kraj zaczęła pokrywać współczesna architektura – tanie i niedbałe interpretacje tzw. stylu międzynarodowego. Jednak na tym tle wyróżniało się teherańskie osiedle Ekbatana, [...] *to olbrzymi kompleks składający się z kątów prostych, funkcjonalnych próżni i poziomych pasów szkła*

²⁶ Z powyższym korespondują wyniki badań przeprowadzonych w grupie kobiet prowadzących własną działalność gospodarczą. Jednym z wniosków, który z nich płynął, była obawa przed posądzeniem, że ich działalność jest zachodnia i niemuzułmańska. Na przykład jedna z kobiet (przedstawicielka klasy średniej z północnego Teheranu) co sześć miesięcy robi w swoim domu pokaz mody, tak by zaprezentować wzory zaprojektowanych przez siebie ubrań. Kontynuuje tę działalność, mimo że już po dwóch nalotach Strażników Rewolucji Islamskiej była oskarżona o działalność prozachodnią i niezgodną z duchem islamu (Tehrān Ami 2000, s. 17).

oraz betonu – elementów, które nazywa się socrealistycznymi albo stalinowskim [...] (Zolghadr 2003, s. 20). Osiedle zostało zaprojektowane w latach 1970. i wybudowano je w ekspresowym tempie. Mieszka w nim ok. 80 tysięcy osób, przedstawiciele klasy średniej, i jest to największe osiedle mieszkaniowe na Bliskim Wschodzie (tamże).

O tym, jak wygląda współczesna zabudowa Teheranu, może świadczyć fakt, w jakim kształcie na południu miasta w latach 1990. zbudowano osiedle Nawwāb. Przecina je ośmiopasmowa autostrada, a wokół ulicy o wielkim natężeniu ruchu samochodów stoją kolorowe bloki o różnych kształtach i rozmiarach. Za tą fasadą znajdują się starsze części miasta (Zolghadr 2003, s. 20–21).

Zolghadr tak charakteryzuje architekturę biurowców, budynków użyteczności publicznej: *obcesowy postmodernizm w najobrzydliwszym wydaniu dopełniony lustrzanymi szybami. Rzymskie kolumny i pseudohistoryczne motywy zaczerpnięte z pseudoislamskiej architektury* i dalej *Jeśli chodzi o wnętrza mieszkań, większość wygląda jak starannie zaaranżowane salony wystawiennicze barokowych mebli [...]* (2003, s. 21).

W nawiązaniu do powyższego należy podkreślić, że miasto nie jest jednorodne – północ Teheranu zamieszkuje klasa średnia i wyższa. Domy są tu większe i mieszka w nich mniej ludzi. Rodziny są mniej liczne i lepiej wykształcone. Większość członków rodziny pracuje. W okolicy jest więcej zieleni, nowoczesne udogodnienia, lepszy klimat i mniejsze zanieczyszczenie powietrza (Madanipour 1381, s. 137, 183).

POCZĄTEK WIEKU XXI

Jak czytamy u Faride Momtāz, *Teheran jest przykładem niekontrolowanego rozwoju w Iranie* (1383, s. 102), czego ilustracją może być fakt, że w przeciągu 200 lat Teheran z 15-tysięcznego miasta rozrósł się w kilkunastomilionową metropolię.

Teheran jest przeludnionym miastem, mimo to liczba mieszkańców nadal rośnie (Āchundi *et al.* ... 1384, s. 16). Jednocześnie wewnętrzna migracja sprawia, że w stolicy można spotkać osoby pochodzące ze wszystkich części kraju. Różnorodność etniczna, kulturowa, ekonomiczna, społeczna grup zamieszkujących Teheran sprawia, że za Manuczehrem Mohsenim można uznać to miasto za *streszczenie Iranu* (1379, s. 94).

Następstwem migracji jest fakt, że 73% obecnych mieszkańców Teheranu urodziło się poza nim. W połowie lat 1960. największą grupę migrantów stanowili mieszkańcy Isfahanu i Azerowie, w czasie wojny iracko-irańskiej mieszkańcy *ostānu* Chuzestān, a także uchodźcy z Afganistanu oraz wydaleny z Iraku obywatele pochodzenia irańskiego. Jednocześnie z powodu wojny, rewolucji i przyczyn ekonomicznych około 500 tysięcy osób opuściło miasto. Część z nich udała się zagranicę. Badania z początku lat 1990. wskazały, że przyczyny migracji do Teheranu bywają różne: w największym stopniu kierowano się względami rodzinnymi (43,43%), potem wyższymi zarobkami (22,35%), poszukiwaniem pracy (18,47%), względami przyjaźni i znajomościami (6,76%), lepszymi warunkami (4,64%), zmianą zawodu (4,35%) (Madanipour 1381, s. 145–149). Przed wojną iracko-irańską do miasta przybywały osoby zwabione bardzo tanimi, a nawet darmowymi mediami (prąd, woda).

Migranci tworzą różnorodność przestrzeni kulturowych Teheranu. I tak np. w XX wieku dzielnice Madżidije, Nāderi, Bahār znajdujące się w centrum i na północy miasta zamieszkiwali przeważnie Ormianie, których identyfikacje opierają się na religii oraz języku. W centrum często lokowali się także Afgańczycy, Irakijczycy. Wspólnoty te łączyły mocne więzi; współcześnie jednak ulegają one powolnemu osłabieniu. Przedstawiciele tych grup można również spotkać w innych częściach miasta. Podobnie grupy migrantów z innych części Iranu również podtrzymują wspólne identyfikacje, tworzą grupy wsparcia (Madanipour 1381, s. 394–398)²⁷.

Ze względu na wciąż rosnącą migrację i niedostatek mieszkań zwiększa się liczba osiedli w okolicach Teheranu i innych miast (Karadż, Szahrjār). Wiąże się to z różnymi problemami, m.in. brakami infrastruktury. *Ostān* Teheran jest najgęściej zaludnionym *ostānem* w Islamskiej Republice Iranu. W połowie lat 1990. liczba mieszkańców tego ostanu stanowiła ok. 20% całej ludności kraju (Āchundi *et al.* ... 1384, s. 18, 49).

Wedle szacunków liczba mieszkańców nielegalnych osiedli w Teheranie w latach 1976–96 wzrosła z 5,3% do 19,1% (Dowudpour 1384, s. 13, 183). Za przyczynę migracji można uznać to, że [...] *ludzie mieszkający w krajach rozwijających się wyobrażają sobie, że dzięki migracji do miasta zbliżają się do nowoczesnych wartości* (Momtāz 1383, s. 81)²⁸. Jednocześnie obserwowane jest wychodźstwo z miasta osób (Madanipour 1381, s. 190) np. poszukujących bliższego kontaktu z naturą, bliższych więzi społecznych, etc.

Studium przypadku: centrum handlowe

Współcześnie centra i pasaż handlowe nie odgrywają jedynie podstawowej swojej roli – miejsc sprzedaży. Pełnią także ważne role kulturowe oraz społeczne; stanowią miejsca, w których spędza się czas wolny i szuka rozrywki, zawiera znajomości. Na

²⁷ Wśród dostępnych publikacji, nie natknęłam się na pozycje poświęcone falom migracji ani życiu poszczególnych wspólnot (np. etnicznych) zamieszkujących Teheran.

²⁸ Zamieszkujące w nielegalnych osiedlach osoby pochodzą ze wsi z innych *ostānów* Iranu. Przygotowanie zawodowe migrujących jest niskie, jednak następne pokolenia zdobywają wykształcenie wyższe niż ich rodzice. Rolnicy przekwalifikowują się: zostają robotnikami, kierowcami, pracują na budowach itp. W przeciwieństwie do wzorów miejskich (pracujący rodzice, uczące się dzieci), w tych rodzinach poza domem pracują ojcowie i dzieci. Do pracy dojeżdżają środkami transportu publicznego. Ich zarobki są znacznie niższe niż przeciętnie w kraju, co zmusza ich do zaciągania pożyczek, podjęcia dodatkowej pracy, korzystania z pomocy charytatywnej. Zazwyczaj nie są ubezpieczeni i pracują w systemie dniówkowym. Przeprowadzka do Teheranu jest podejmowana przez małe rodziny (rodzice i dzieci), które są raczej młode. Utrzymują oni stałe kontakty z miejscem pochodzenia poprzez wizyty oraz uczestnictwo w uroczystościach rodzinnych i religijnych, jednak w relacjach sąsiedzkich raczej nie zawierają nowych znajomości. Informacje o docelowym miejscu migracji zbierali od znajomych, rodziny. Choć nie są zadowoleni z obecnych miejsc zamieszkania, nie chcą wracać do miejsc pochodzenia. Biedne okolice borykają się z wieloma niedogodnościami. Oprócz niekiedy najbardziej podstawowych warunków nie przewidziano tam miejsc przeznaczonych na odpoczynek i rozrywkę – nie ma parków, kin. Uliczki między domami stanowią miejsce spotkań, zabaw dzieci, umieszczania stoisk przez sprzedawców (Dowudpour 1384, s. 181–186).

przykładzie centrum Nasr²⁹ możemy zaobserwować, w jaki sposób centrum handlowe stało się centrum społecznym (Kāzemi 1384, s. 44).

Zdaniem zarządu pasażu bezrobotni i zakłócająca spokój klientów młodzież zniechęcają część klientów. Z tego powodu zatrudnia się ochroniarzy. Abbās Kāzemi obecność młodych osób w pasażu tłumaczy obecnością w nim ich przyjaciół, także chęcią zawarcia znajomości z osobami płci przeciwnej. Wymiana poglądów, wzajemne przyglądanie się sobie jest najważniejszym celem nastolatków. Większość z nich jest w wieku od 13 do 20 lat. Głównym ich zajęciem w centrum są *matalak*³⁰ oraz rozmowy (Kāzemi 1384, s. 44–46).

Zachowania chłopców i dziewcząt różnią się: dziewczęta oglądają wystawy i spokojnie przechadzają się po pasażu, podczas gdy chłopcy wołają spacerować i przyglądają się innym. Większość z nich zna się nawzajem i woła po imieniu, lecz dziewczęta, ze względu na większe ograniczenia, używają do wołania na chłopców dziewczęcych imion lub przezwisk, by uniknąć problemów. Co ciekawe, nastolatki korzystają z całej przestrzeni centrum handlowego Giszā, nawet z tych miejsc, które nie są przeznaczone dla sprzedawców czy klientów, jak na przykład przestrzenie pod schodami (Kāzemi 1384, s. 46).

Do centrum przychodzi więcej nastolatków niż młodych dorosłych. Uczniowie ze względu na wszechstronną kontrolę, która w szkole i rodzinie jest znaczenie bardziej rygorystyczna, za najdogodniejszy dla siebie teren rozrywki uznają właśnie pasaż. Kobiety w wieku od 45 do 50 lat pojawiają się w centrum każdego dnia. Są zaprzyjaźnione ze sprzedawcami i mogą robić zakupy na raty. Gromadzą się przed pasażem, rozmawiają. Mimo że część z tych kobiet zmieniła miejsce zamieszkania, ze względu na nawiązane znajomości i przyzwyczajenie wracają do tego centrum.

Po południu przed centrum przebywają starsi mężczyźni i emeryci. W porównaniu z kobietami, między mężczyznami jest mniejsze poczucie przynależności grupowej. Obserwują i rozmawiają; jak określił to Kāzemi: *starzy mężczyźni, którzy są na emeryturze, przynoszą do pasażu swój miniony świat. Szukają osób, które wysłuchałyby ich opowieści. Są morzem doświadczeń, które chcą z głębi serca i bez przesady przekazać innym.*

Młodzi sprzedawcy i sprzedawczynie przyzwyczaili się do przechadzek potencjalnych klientów. Gdy ich nie ma, stojąc przed sklepikami, przyglądają się przechodniom. Mimo że nie zostało przewidziane żadne specjalne miejsce do siedzenia, rzesze ludzi przysiadują na murkach.

²⁹ Opisywane centrum handlowe znajduje się przy ulicy Nasr (wcześniejsza oficjalna nazwa Giszā), powstało w roku 1373 (1994/95). Składają się na nie jednakowe sklepiki o powierzchni 12 m², rozmieszczone na dwóch piętrach. Z geograficznego punktu widzenia pasaż znajduje się na zachodzie Teheranu między Bozorgrāh-e Czembrān, Dżalāl al-Ahmad, Szejjch Fazl Allāh i Resālat. Z centrum handlowego korzystają mieszkańcy kilku osiedli: Giszā, Szahr-e Ārā, Ārjā Szahr, Szahrak-e Żāndārmeri (Kāzemi 1384, s. 44–45).

³⁰ Według słownika Anwariego jest to: wypowiedź aluzyjna, żartobliwa, sarkastyczna, metaforyczna, czasami w złym stylu; opowiadka dla dzieci; żart; dowcip. Słowa, których używali ankietowani, opisując swój stosunek do *matalak*: kpina, zaczepka, ranienie, przemoc, gwałt, żart, irytacja, niezadowolenie, zdenerwowanie. Zjawisko opisane zostało jako negatywne i wynikające z ograniczeń, które panują w współczesnym społeczeństwie irańskim.

Kāzemi przypuszcza, że jednym z powodów, dla których centrum handlowe Gisā zamieniło się w miejsce spędzania czasu, pewnego rodzaju centrum kultury, jest fakt, że przed powstaniem pasażu był to teren kanału wodnego otoczony trawnikami, na których bawiły się dzieci i przesiadywali dorośli. Część z obecnych bywalców pasażu jeszcze nad kanałem spędzało swój wolny czas. We wspomnieniach, doświadczeniach to miejsce pozostało jako miejsce odpoczynku a także spotkań. W centrum handlowym pojawia się wspólna przestrzeń, w której *jest się obok siebie* i w której można doświadczyć konsumowania czegoś, bez kupowania czegokolwiek (Kāzemi 1384, s. 44–50).

Studium przypadku: młodzież

Zagadnieniem, którego nie można pominąć przy opisie Teheranu, jest to, że około 1/4 jego mieszkańców stanowią dwudziestoparolatkowie. Nie pamiętają czasów szacha, ani rewolucji z roku 1979. I jak przewidział Zolghadr – powołując się na opinie politologów i pisząc o „irańskiej wiosnie ‘68” w 2009 – w trakcie wyborów prezydenckich (por. Zolghadr 2003, s. 22) narodził się tzw. zielony ruch wyrażający sprzeciw wobec sytuacji politycznej związanej z wyborami prezydenckimi, których wyniki – przez wielu – uważane są za sfałszowane.

Według Mahmuda Szahābiego urbanizacja w latach 1960. ukierunkowała zmiany sposobu życia, rozrywki, ubierania się, edukacji, relacji społecznych. Napływ bezrobotnej młodzieży pochodzącej ze wsi tworzył problemy dla Teheranu i powodował społeczną dezorganizację. Ponieważ urbanizacji towarzyszyła westernizacja życia, dokonywały się one za pośrednictwem mediów, edukacji, etc. W efekcie doprowadziło to do zderzenia wartości nowoczesnych z tradycyjnym światopoglądem (Szahābi 2006, s. 112).

Zmiany zaczęły się od zasadniczego ruchu: islamizacji podręczników, relacji rodzinnych, przewartościowania relacji płci, zinstytucjonalizowania kodu ubraniowego, segregacji płci w szkołach (poza uniwersytetami), miejscach uprawiania sportu i dodatkowo w sferze publicznej zlikwidowano rozrywki niezgodne z duchem islamu: dyskoteki, kluby nocne, bary, kasyna, a parki zaczęto kontrolować (tamże, s. 113 i nast.).

Współczesna młodzież irańska³¹ w zetknięciu dyskursów oficjalnego z nieoficjalnym, kultury przed- i porewolucyjnej, stworzyła swój własny świat, doprowadzając do powstania jednego z najwyraźniejszych przykładów postmodernistycznego kulturowego bricolage'u³² w krajach rozwijających się³³. Znakomitym przykładem kulturowego *bricoleura* jest 24-letni krawiec, mieszkaniec biednego południa

³¹ Szahābi wyróżnia młodzież konserwatywną, kosmopolityczną lub uczestników subkultur oraz trzecią grupę – politycznie radykalnych młodych działaczy (pers. *basidż*) (2006, s. 111–113).

³² Bricoleur – z franc. majsterkowicz, tworzący rzeczy przy wykorzystaniu składników, które nie powstały na jej potrzeby; wykorzystuje dostępne materiały, by osiągnąć wyznaczony cel. Kategorię tę do antropologii wprowadził C. Lévi-Strauss. Fenomenem jest również współczesny kosmopolityzm: można stać się obywatelem świata bez wyjeżdżania gdziekolwiek (Hannerz 1990, za: Szahābi 2006, s. 126) – dzięki Internetowi, telewizji etc. powstają możliwości, które nie wymagają przemieszczania się.

³³ W oryginale: krajów trzeciego świata.

Teheranu. Przestrzega postu w miesiącu ramadan, a w nocy ogląda telewizję satelitarną (oficjalnie zakazaną). Utrzymuje mocne więzi z muzułmańskim otoczeniem i tworzy swoją własną przestrzeń z elementów niezwiązanych z przestrzenią kulturową wspólnoty, do której należy. Jednocześnie łączy partykularyzm i kosmopolityzm w pełną znaczenia całość (tamże, s. 111, 124–125).

Różnego rodzaju praktyki skierowane przeciwko członkom subkultur można zaobserwować w miejscach publicznych. Autor podkreśla brak istnienia oficjalnych subkultur młodzieżowych, te nieoficjalnie działają w podziemiu (tamże, s. 114 i nast.).

Shahābi dowodzi, że sygnalizowana jest potrzeba przeniesienia życia towarzyskiego ze sfery prywatnej do publicznej. Za jej przejawy można uznać np. uliczne świętowanie *czahārszambe-suri*³⁴, noc *aszury*³⁵ oraz walentynkową i wyjątkowe wydarzenia jak sukcesy irańskiej drużyny piłkarskiej³⁶. W roku 2004 i 2005 członkowie subkultur zebrawali się na modnym placu Mohseni, jak określa to autor: *by nie przestrzegać zasad i zamienić ceremonię religijną w karnawał i świętowanie* (tamże, s. 115).

Ważną rolę w młodzieżowej społeczności odgrywają radykałowie i aktywiści. Zaangażowani politycznie – *basidż* (ochotnicy) koncentrują się na *promowaniu dobra i zabranianiu zła w środowisku miejskim, podejmując walkę przeciw młodzieży kosmopolitycznej czy subkulturom młodzieżowym*. Ich życie koncentruje się wokół meczetów oraz jednostek wojskowych. Wywodzą się raczej z niższej klasy. Członkowie grup *basidż* uznają się za „strażników moralności”. Dlatego też miejskie przestrzenie, zwłaszcza w zasobnym północnym Teheranie, stają się sceną spotkań i konfrontacji przedstawicieli różnych grup młodzieży (tamże, s. 117–118)³⁷.

W ujęciu Shahābiego młodzi teherańscy kosmopolici nie mają wyznaczonych celów politycznych; ich zachowania oraz działalność nie są w świadomy sposób zorganizowane. Żądają wzrostu tolerancji a sposobem na jego osiągnięcie jest uczestnictwo w wyborach, czego świadectwem jest ich liczny udział w kolejnych wyborach prezydenckich. Są to sygnały, że oczekują oni zmiany, ale i ciągłości w ramach zasad demokratycznych. Ich działania uzyskują efekt zmian politycznych – *pewna część irańskich działań subkulturowych działa następująco – nie są dyktowane politycznym interesem, ale mają wolno dokonujące się efekty zmiany politycznej* (2006, s. 119–122). Potwierdzeniem tego stały się wydarzenia związane z wyborami prezydenckim w roku 2009, które – należy to stanowczo podkreślić – nie ograniczyły się do ludzi młodych, choć stanowili oni jego znaczną część, a który czeka jeszcze na swoją dogłębną analizę³⁸.

³⁴ *Czahārszambe-suri* święto odbywające się w nocy przed rozpoczęciem ostatniej środy starego roku kalendarzowego (hidżry słonecznej). Jest to święto ognia o charakterze jeszcze przedmuzułmańskim, z tańcami i fajerwerkami.

³⁵ Największe święto w islamie szyickim. Jest ono uroczystością poświęconą męczeńskiej śmierci imama Husajna. Składają się na nie m. in. widowiska pasyjne. Ich elementem jest również samobiczowanie oraz samookaleczenie się uczestników.

³⁶ Swoistym przejawem manii piłkarskiej było publiczne, karnawałowe świętowanie sukcesów narodowej reprezentacji Iranu w meczach z Australią, USA, Bahrajnem (Shahābi 2006, s. 116).

³⁷ Opis interwencji członków grup *basidż* w przywołaniu Zolghadra piszącego o osiedlu Ekbatana.

³⁸ Shahābi w swym artykule nie ujął innych przykuwających uwagę zjawisk np. zaangażowania politycznego (poza grupami *basidż*) studentów, przykładem może być kulminacja m.in. wydarzeń z 2009

Studium przypadku: dzielnica Echtijārije

Północny Teheran do połowy XX wieku był zlepkiem wiosek, zamieszkanym przez wieśniaków i posiadaczy ziemskich. Część rdzennej populacji wciąż żyje na tym terenie, choć teraz posiada mniej własności niż w poprzednich okresach. Poza tym teren zamieszkują grupy nowych mieszkańców: niektórzy z nich kupili lub wybudowali w tym regionie domy, mieszkają w nich na stałe; inni wynajmują mieszkania w nowych apartamentowcach – te grupy są czasowymi mieszkańcami (Kurdowie, Turcy, Afgańczycy) (Szāhszāhāni 2002, s. 160 i nast.).

Początkowo Echtijārije było wioską, która należała do arystokratycznego rodu Ghaffārich, którzy służyli na dworze kadżarskim. Dziś autoidentyfikacja potomków rodu Ghaffarich opiera się na wspomnieniach rodziny, pamiątkach, orderach, listach od króla z ich nazwiskiem. W ciągu ostatnich 10 lat, gdy Teheran objęła gorączka budowania wieżowców, miejsce tanich domów zajęły wysokie budynki dla nowej klasy średniej albo dla wyższej klasy średniej, co zmieniło dotychczasowy wiejski charakter kilku ulic (tamże, s. 162–165).

Najzamożniejsze osoby zamieszkują północne Echtijārije. Nie chodzą one do meczetu, ale wspomagają prace w nim wykonywane, remonty. Jeśli biorą udział w uroczystościach religijnych, to raczej na zaproszenie albo w świętach cyklu rocznego. Śluby, urodziny, pogrzeby stanowią okazję do składania wizyt. Śmierć członka bardziej znanej rodziny jest ogłaszana publicznie i nie są wymagane szczególne zaproszenia. Od gości oczekuje się współczucia i żałoby. Jest to moment, w którym granice etniczne i klasowe są przekraczane. Zatem okazją do spotkań w szerszym gronie może być rozdawanie jedzenia związane ze śmiercią oraz żałobą lub rozdawanie prezentów po podróży wśród małych grup spokrewnionych osób. Pomoc, porady ekonomiczne, towarzyskie, medyczne oferowane są w ramach małych sieci kontaktów (tamże, s. 166–172).

Gdzie, jak i kiedy spotykają się przedstawiciele różnych grup, jest ściśle określone. Wszyscy mają różne zajęcia i dochody i co się z tym wiąże, zwyczaje związane z zakupami, sposobem edukacji dzieci i życiem towarzyskim. Ponieważ życie zawodowe mężczyzn (z wyjątkiem Afgańczyków) toczy się właściwie poza terenem dzielnicy, mają oni mało szans na spotkania ze sobą. Ograniczają się do przelotnych kontaktów i formułek grzecznościowych, pozwalających podtrzymywać dobre stosunki a jednocześnie zachować dystans. Soheilā Szāhszāhāni zauważa, że kontakty twarzą w twarz (face-to-face) zamieniały się w znacznie dalsze kontakty „car-to-car” (2002, s. 170–172).

W Iranie dzielenie wspólnych doświadczeń w przestrzeni publicznej następuje podczas *aszury* oraz *czahārszambe-suri*. W Echtijārije nie uczestniczą w nich wszyscy, ale są reprezentanci każdej z grup (tamże, s. 171–172).

i swoistego *bricolage'u* kulturowego oraz kosmopolityzmu młodych twórców undergroundowych, spośród których w przestrzeni Internetu funkcjonuje *Tanhā* (pol. *sam, samotny*). Przykładem oryginalnych zjawisk, w które zaangażowany był m.in. *Tanhā*, może być miejska akcja artystyczna, która miała miejsce w lutym roku 2007 na ulicach Teheranu, a dzięki komunikacji internetowej mogli w niej wziąć twórcy kultury alternatywnej z całego świata. Mimo deklaracji organizatorów, cała akcja miała wymowę ściśle polityczną: przedstawiała m.in. manifestacje antywojenne.

Miejsce: osiedle Ekbatana, wspólnota?

Osiedle Ekbatana w Teheranie bywa postrzegane jako całość. Poza tym – jak pisze Zolghadr – mieszkańcy osiedla mają poczucie wspólnoty, czują się bezpiecznie i mniej kontrolowani. Osiedle stanowi całkiem niezależny organizm: można w nim znaleźć wszelkiego rodzaju usługi, łatwiej w nim nawiązać kontakty towarzyskie (2003, s. 22).

Niezależnie od tego, czy istnieje wspólny język „ekbatańczyków” czy jest to tylko projekcja autora artykułu, również w tym przypadku dowiadujemy się, że w tym wielkim i anonimowym osiedlu, widoczne są momenty gdy mieszkańcy świętują wspólnie. Zolghadr opisuje ostatnią środę starego roku: *czahârszambe-suri*: [...] *Teheran, szczególnie zaś Ekbatana, wpada w coś, co można określić jako karnawałowy nastrój. Jest druga rano i tysiące ludzi stoi w grupkach po kilkadziesiąt osób, przyglądając się racom i petardom. Cały czas natykam się na tłumy wiwatujących mężczyzn i gwizdzących kobiet, otaczających małe grupy osób tańczących breakdance. Od czasu do czasu ktoś przejeżdża obok na motocyklu, wtedy tłum się rozprasza. Motocykliści to członkowie bassij [czyt. basidż] – islamskiej milicji – szukający nielegalnych zgromadzeń [...] Jak twierdzi Zolghadr, anonimowość jest główną cechą osiedla Ekbatana (2003, s. 24–25).*

Miejsce publiczne: *ghahwe-châne*

Z pewnością ważnym elementem w Iranie (nie tylko w Teheranie) jest *ghahwe-châne* (dosł. dom kawy). Jest to tradycyjne miejsce zgromadzeń, kontaktów społecznych osób z określonej grupy zawodowej, pochodzących z jednej dzielnicy, miasta czy też wsi. Do dziś *ghahwe-châne* pozostaje przestrzenią, w której spotykają się osoby wywodzące się z miasta i wsi. Zazwyczaj ważne dla danej społeczności zagadnienia, także sprawy osobiste omawiano właśnie w *ghahwe-châne*, w której również obwieszczano nowinki polityczne i słuchano opowiadaczy *Szâhnâme*³⁹, prezentowano i sprzedawano obrazy. Tutaj też odgrywano fragmenty *ta'zije*⁴⁰, palono fajki wodne, pito herbatę, rozmawiano, także rozwiązywano spory czy słuchano radia. Zazwyczaj w *ghahwe-châne* pojawiało się pierwsze radio w okolicy, podobnie jak pierwsze odbiorniki telewizyjne.

Ghahwe-châne były domeną mężczyzn, z czasem straciły pierwotne funkcje oraz przypisane jej cechy, ponieważ pojawiały się kawiarnie (*kâfe*, *kâfeteriâ*, *teriâ*), a także restauracje, które nabierały cech podobnych miejsc na Zachodzie. Zaczęły odwiedzać je także kobiety.

³⁹ Dosł. *Księga królewska* – utwór spisany przez Ferdousiego (X/XI). Dzieło to opiera się na podaniach, legendach, mitach. Opiewa dzieje Irańczyków od czasów najdawniejszych do podboju arabskiego, gloryfikuje dawnych władców. Rolę *Szâhnâme* porównuje się do kulturotwórczej roli eposów Homera. Jest to dzieło współcześnie czytane, przytaczane i analizowane.

⁴⁰ Są to misteria pasyjne, poświęcone męczeństwu szyickiego imama Hosejna w bitwie, która odbyła się pod Karbalą (rok 680).

Współcześnie *ghahwe-chāne* ustąpiła pozornie miejsca lokalom wzorowanym na zachodnich, w rzeczywistości jednak – jak pokazuje Mohseni – utrzymała swoją pozycję w zmieniony sposób. Ma mniej klientów, a w dodatku jest odwiedzana przez mężczyzn z klasy niższej, jednocześnie pozostając przestrzenią, w której omawia się zagadnienia zawodowe.

Po rewolucji islamskiej odżyły tradycyjne formy, do jakich należała także idea *ghahwe-chāne*. Nawet ze wzrostem liczby nowocześniejszych kawiarni, w *ghahwe-chāne* opowiadano *Szāhnāme*. Jest ona nadal miejscem, w którym zbierają się zwłaszcza robotnicy i pracownicy sezonowi, a także mieszkańcy wsi pozostający bez pracy szczególnie na koniec jesieni i w zimie (Mohseni 1379, s. 339–341). Jak zaznacza Madanipour, dla nowych emigrantów *ghahwe-chāne* jest również punktem, w którym zawierają znajomości i nawiązują kontakty (1381, s. 148).

Z badań jednak wyłoniła się następująca statystyka: 90,4% osób zadeklarowało, że nigdy w czasie wolnym nie odwiedza *ghahwe-chāne* ani kawiarni. Natomiast spędzanie czasu wolnego na łonie natury było i jest jedną ze zwykłych rozrywek w Iranie. Dawniej w piątek całe rodziny wybierały się do ogrodów w okolicach miasta, zabierano ze sobą jedzenie, fajkę wodną, samowar. Ten zwyczaj istnieje i dziś. Jednak obecnie parki tworzone są w obrębie miasta a spacer w nich są stosunkowo nową formą wypoczynku. Według Mohseniego jest to zachodnie zapożyczenie w kulturze irańskiej (1379, s. 341–348)⁴¹.

Miejsce: meczet

Meczet to przede wszystkim przestrzeń przeznaczona na modlitwę. Jednak to również miejsce zgromadzeń społecznych, podejmowania decyzji zbiorowych, wizyt politycznych, także rozwiązywania problemów trapiących wiernych. To właśnie w meczecie odbywają się dyskusje i wygłasza się przemówienia. W czasie wojny iracko-irańskiej stał się on punktem rozdzielania jedzenia oraz werbunku żołnierzy, ochotniczych sił na front i oferował różnorodną pomoc potrzebującym. W meczetach szyto ubrania dla wojska, szykowano paczki dla żołnierzy, prowadzono szkolenia – wojskowe, propagandowe i religijne, przeprowadzono głosowania. W czasach pokoju to miejsce, w którym można nabywać umiejętności nie tylko związane z religią, lecz także odbywają się różnego rodzaju kursy np. języka angielskiego (tamże, s. 351–352). Członkowie grup *basidż* odwiedzają meczety, nie tylko by się modlić, lecz także by uczestniczyć w kursach m. in. ideologicznych czy rękodzieła (Szahābi 2006, s. 117).

W opisie przestrzeni publicznej można wyodrębnić jeszcze: np. biblioteki, kawiarenki internetowe, bazar, domy kultury (o których mówi się, że nie znajdują oczekiwanego zainteresowania), sale koncertowe itp.⁴².

⁴¹ Por. Macchiocci 1954.

⁴² Mohseni wskazuje na brak tradycji oraz odpowiedniej reklamy muzeów, kultury muzealniczej i nieprzywiązywanie szczególnej uwagi do dziedzictwa historycznego i muzealniczego. Mimo to zauważa, że rośnie uczestnictwo w wystawach – czy to związanych ze sztuką czy branżowych.

WIELKIE BADANIA SPOŁECZNE

Według Mohseniego⁴³ (1379, s. 20–21) w społeczeństwach istnieją sprzeczne ze sobą wartości, śledzenie zmian a także różnic jest bardzo ważnym zagadnieniem, pomagającym opisać społeczeństwo i rozwiązywać jego problemy⁴⁴. Z podobnego założenia wychodzi Mohammad Taghi Szejchi, który wskazuje na użyteczność badań, które przydają się do lepszego rządzenia (Taghi Szejchi 1384, s. 280 i nast.).

Ankieta przedstawia ludzi zamieszkujących stolicę, uwzględniając wiele aspektów ich życia. Wynika z niej, że w skali kraju rodziny teherańskie są mniejsze z mniejszą liczbą dzieci, ponadto stosunek gospodarstw jednoosobowych prowadzonych przez kobiety do takich samych gospodarstw prowadzonych przez mężczyzn wynosi 1,7% do 1,4% a w porównaniu z innymi miastami jest więcej osób, które nie zawarły związku małżeńskiego (Mohseni 1379, s. 61–66).

W Teheranie można zaobserwować, że jest tu stosunkowo mniej niewykształconych kobiet niż w całym kraju. Mężczyźni mający dyplom wyższej uczelni stanowili 25,2%, natomiast kobiety 9% ankietowanych (tamże, s. 62–63)⁴⁵. W mieście zatrudnionych jest 85,7% mężczyzn i 14,3% kobiet (tamże, s. 66–70).

Wyniki badań pokazują, że w Teheranie uczestnictwo w organizacjach naukowych, sportowych, kulturalnych, charytatywnych itp. jest bardzo niewielkie⁴⁶. Z ankiet

⁴³ Mohseni w monumentalnych badaniach z roku 1996, skoncentrował się na zasadach, zagadnieniach i wartościach społecznych, czasie wolnym, rozrywkach. Pytano o życie i stosunki rodzinne, relacje społeczne, zagadnienia związane z małżeństwem, media, kanały kontaktów, zaangażowanie w działalność grup czy organizacji, zadowolenie indywidualne i społeczne, sytuację kobiet i mężczyzn, cechy narodowe, uprzedzenia, podzielane wierzenia, przekonania oraz wartości. Zanalizowano też niektóre zachowania religijne, znajomość języków obcych, ogólnych zagadnień demograficznych, geograficznych oraz politycznych. Badaniom poddane były osoby co najmniej szesnastoletnie a ich podstawą była ankieta ze 167 pytaniami, z czego 7 pytań było otwartych. Ankieta została przeprowadzona przez studentów nauk społecznych wśród 2320 osób, w równej proporcji mężczyzn oraz kobiet (Mohseni 1379, s. 37, 42–45).

⁴⁴ Badania społeczne mają w Iranie stosunkowo krótką tradycję. Były prowadzone w II połowie lat 1960. w prowincji Fars (płd.-zach. Iran). Dotyczyły aspektów ludnościowych, ekonomicznych, wartości społecznych w rodzinach miejskich, wiejskich i koczowniczych. W roku 1356 (1977/78) opublikowano wyniki badań przeprowadzonych przez Narodową Organizację Radia i Telewizji – *Tendencje kulturowe i postawy społeczne w Iranie*. Trzy lata później opublikowano rezultaty badań na przeprowadzonych wśród 700 rodzin w Teheranie pt. *Tendencje kulturowe oraz postawy społeczne w Iranie*. Analizie poddano media, sposoby spędzania czasu wolnego, satysfakcję z życia, potrzeby i marzenia, zachowania i tendencje rodzinne oraz religijne, stosunki społeczne, system etyczny, zdrowie i zachowania związane z higieną. Rok 1347 (1968/69) można uznać za początek badań terenowych (założono Instytut Studiów i Badań Społecznych Uniwersytetu Teherańskiego). W roku 1375 (1996/97) w opracowaniu odnoszącym się do całego kraju umieszczono informacje z 1374 roku (1995/96) na temat świadomości, postaw, zachowań społecznych oraz kulturowych w Teheranie (Mohseni 1379, s. 32–33).

⁴⁵ Należy zauważyć, że obecnie to kobiety stanowią większość społeczności studenckiej. Por. Coville 2009.

⁴⁶ Potwierdziły to również wyniki moich obserwacji oraz ankiet. Z opracowania Mohseniego wynika także, że organizacje, grupy, profesjonalne towarzystwa, ugrupowania polityczne oraz partie zaliczane są do zjawisk stosunkowo nowych i zachodnich, a także nie mających przeszłości historycznej czy tradycji w Iranie. Jego zdaniem wynika to z długiej tradycji dyktatorskiej oraz obaw przed sankcjami za zgromadzenia i organizowanie się, braku tradycji, utrwalonej demokracji. Do tego dochodzi nieprawdziwa

wynika, że 8,5% badanych osób jest zaangażowanych w taką działalność. Odsetek osób uczestniczących w działalności organizacji rośnie wraz ze wzrostem wykształcenia. Najbardziej udzielają się osoby niezamężne, nieżonate oraz rozwodnicy. Również ze wzrostem klasy społecznej zwiększa się zaangażowanie społeczne: odpowiednio 5,2%, 8,8% i 14,8%. Bardziej zaangażowani społecznie są mężczyźni niż kobiety (10,7% wobec 6,3%) oraz ludzie z najmłodszej grupy wiekowej (16–24 lat) (tamże, s. 280–282).

Z kolei funkcjonowanie organizacji związanych z domem i szkołą a także uczestnictwo w nich ma charakter czasowy, co wiąże się z faktem uczęszczania dzieci do szkoły. Niemniej ich znaczenie jest bardzo duże. Zaangażowanie w tego typu organizacje zadeklarowało około 24% ankietowanych, co w porównaniu z udziałem w innych związkach i organizacjach jest znacznie wyższym wskaźnikiem. W związkach zawodowych udziela się 8,3% osób, podczas gdy w całym kraju odsetek ten wynosi 10,5%. W organizacjach muzułmańskich działających przy urzędach, fabrykach, dużych firmach, wyższych uczelniach, szkołach i innych miejscach działa około 10% mieszkańców Teheranu (tamże, s. 282–288).

Omawiając aktywność teherańczyków, należy zwrócić uwagę na role społeczne związane z płcią. Okazuje się, że w skali kraju mieszkańcy Teheranu są bardziej otwarci na zdobywanie zawodu przez kobiety, na ich pracę poza domem. Do tej grupy należą osoby z wyższym wykształceniem, z wyższymi dochodami, wywodzące się z wyższych warstw społecznych. Jak tłumaczy to autor, wynika to m.in. z faktu, że są one bardziej świadome, widzą wyraźniej zagadnienia społeczne związane z sytuacją kobiet; w innym miejscu stwierdza jednak: *niestety to [wyniki badań] jest świadectwem, że w stosunku do sytuacji społecznej kobiet widoczny jest pesymizm nawet pośród mężczyzn* (tamże, s. 415–416)⁴⁷.

Ankietowani teherańczycy na pytanie, jak ważne są dla nich określone wartości, w 98,4% udzieliło odpowiedzi, że ważniejsza od pozycji, sławy, wiedzy i nauki, uczciwości, bogactwa, zdrowia jest dla nich reputacja („twarz”). Porównywalnie wysoki współczynnik uczciwość 95,8% oraz zdrowie 98,3% (tamże, s. 597–625).

Podsumowując badania, Mohseni pisze, że zgodnie z wynikami badań widać wyraźne zmiany w światopoglądzie ludzi młodych. Nie łączą ich mocne więzi z rodziną i w znacznym stopniu ulegają wpływowi zewnętrznemu. Poza tym zaobserwował, że w rodzinach osób z wyższym wykształceniem ich skład a zarazem stosunki są bardziej demokratyczne.

propaganda o partiach, społecznościach, organizacjach, które z czasem zniknęły lub były delegalizowane. W stosunku do różnego rodzaju organizacji, grup, czy nawet związków pracowniczych stosowano politykę swoistego negatywnego spojrzenia, które przeniosło się na grunt kultury ogólnej. Stąd nie dziwi fakt, że w Teheranie zaledwie 1,8% osób wiele czasu spędza na działalności w takich grupach podczas gdy 86,1% nie robi tego nigdy (Mohseni 1379, s. 367–381).

⁴⁷ Odpowiedzi na poszczególne pytania uzasadniają tę opinię. Na przykład na pytanie: *Czy zgadza się Pan/Pani z pracą kobiet poza domem?* uzyskano 55% wskazań na tak, 39,1% na nie, 5,9% zostało bez odpowiedzi. Z czego 63,3% ankietowanych kobiet odpowiedziało tak, 32,1% – nie. Wskazania mężczyzn rozkładały się następująco: 46,8% – tak, 46,1% –nie. Na inne pytanie: *Pana/Pani zdaniem ogólnie społeczeństwo za ważniejsze uważa kobiety czy mężczyzn?* na kobiety wskazało 12,2% ankietowanych, na mężczyzn 62,5%, równoważnie 20,9%.

Mohseni uznał, że w pokoleniu 16–24-latków można zaobserwować zachowania materialistyczne i społeczne, jego zdaniem społeczeństwo kieruje się ku materializmowi, a także wykazuje cechy właściwe utracie poczucia pewności i bezpieczeństwa (tamże, s. 847–852). Te stwierdzenia można by uzupełnić refleksjami Madanipoura, który napisał, że dające się zaobserwować zmiany społeczne to: wzrost wieku osób zawierających małżeństwo, zwiększenie się poziomu rozwodów, zmniejszanie się rodzin. Według tego autora, wiąże się to z rosnącą atomizacją społeczeństwa (1381, s. 150).

Jak pokazuje analiza ankiet, Teheran jest kochany, ale i nielubiany przez swoich mieszkańców. Przez przyjezdnych traktowany jest jako miejsce odbierające duszę i zdrowie psychiczne. Z drugiej strony, pewien mężczyzna powiedział mi, że w latach 1990. zaciągnął pożyczkę, aby móc opłacić zmianę wpisu miejsca urodzin z jednego z miast irańskiego Kurdystanu na Teheran. Dodał, że zrobił to ze względu na miłość do tego miasta, które uwiodło go swoją atmosferą⁴⁸. Przed rewolucją islamską, jak i po niej, przedstawiciele wszystkich klas społecznych dążyli do zdobycia odpowiedniej pozycji, pragnęli odciąć się od statusu migrantów. Bycie teherańczykiem było i jest bardzo wartościową cechą, wyrażającą się m.in. w posługiwaniu się teherańską odmianą języka perskiego, do opanowania której dążą napływowi mieszkańcy miasta. Nowi mieszkańcy miasta szybko orientują się, że język, którym się posługują, jest przyczyną ich dyskryminacji, wykluczania i odmienności (Madani-pour 1381, s. 156–160, por. 242–245).

Uzupełnieniem powyższych opinii ankietowanych są odpowiedzi na temat skarżeń, jakie nasuwa im *Teheran*. Najczęściej kojarzono go z wielkim miastem, które cechuje gęste zaludnienie, tłok i korki na ulicach i placach. W jednej z ankiet Teheran został określony miastem właściwie o statusie państwa (ankieta 17).

Niejednokrotnie padały opinie, że *cechą Teheranu jest brak jego tożsamości* (ankieta 14). Jednak zdaniem innych *Teheran daje możliwość pracy, kontakty z profesjonalistami. A niestety odbiera zdrowie ciała i duszy* (ankieta 8, podobnie 12, 14). *Teheran zapewnia wygodę zakupów, poruszania się, odbiera świeże powietrze i spokój ciała i duszy* (ankieta 10). Podsumowaniem odczuć teherańczyków mogą być takie wypowiedzi: *Teheran daje swobodę życia bez ingerencji innych, narzuca zabieganie* (ankieta 17), *większe dochody są ceną mniejszego spokoju* (ankieta 18). Mimo to mieszkanie w Teheranie nobilituje. W czasie jednej z rozmów o Teheranie, które przeprowadziłam w *Chāne-je honarmandān*⁴⁹, gdy jeden z moich rozmówców zreflektował się, że powiedział głośno, że nie urodził się w Teheranie, z uśmiechem dodał: *ale wstyd, wszystkie dziewczyny w Teheranie usłyszały, że nie pochodzę z Teheranu*. Innym świadectwem takiej postawy może być przykład z kultury popularnej: w filmie *Offside* (Iran 2005, reż. Dżafar Panāhi) w rozmowach między bohaterami pada takie mniej

⁴⁸ Nie wiem, czy zamiana była legalna, ale co do prawdziwości opowieści nie mam wątpliwości. Jeden z moich respondentów pytanych o tę sprawę, powiedział mi, że zmiana taka mogła być zainspirowana chęcią uniknięcia ewentualnych nieprzyjemności związanych z kurdyjskim pochodzeniem.

⁴⁹ Dosł. *Dom artystów*: to centrum kulturalne, w którym odbywają się wystawy (np. fotografii, malarstwa), koncerty, pokazy filmów, prezentacje różnych instalacji oraz konferencje. *Chāne-je honarmandān* znajduje się w Bāgh-e Honar, na ulicy Forsat, przy ulicy Toleghāni w Teheranie.

więcej zdanie o mieszkance Teheranu: *zauważ jej, pochodzi z Teheranu, ma zasady [bacze-je bā ma'refat ast]*⁵⁰.

Inny badany zaznaczył, że lubi miasto: m.in. ze względu na panującą tu większą swobodę, w stosunku do reszty Iranu (ankieta 7). Potwierdzenie takich opinii znajdujemy w rozmowach oraz literaturze: Teheran bywa oceniany jako nudny i bez tożsamości, ale panuje w nim pożądana przez niektórych większa swoboda i anonimowość, mniejsza kontrola społeczna, co jest szczególnie zauważalne, gdy po rewolucji właściwie wszyscy się kontrolują i oceniają swoje zachowania (Madanipour 1381, s. 251–253).

W kwestii różnic między teherańczykami a innymi mieszkańcami Iranu opinie respondentów są podzielone. Niektórzy twierdzili: *teherańczycy różnią się od innych mieszkańców Teheranu tym, że zajmują się własnym życiem, nie wtrącają do życia innych* (ankieta 1). Jeden z respondentów obszernie opisał sytuację ze swego punktu widzenia: [...] *sądzę, że nauczyli się pracować więcej, i są bardziej punktualni. Myślę, że ich zachowania są bliższe zachowaniom międzynarodowym, bardziej niż w innych miastach Iranu. Ludzie, o których mówi się, że pochodzą z Teheranu, wydają się sympatyczniejsi. [Teheran] całkowicie różni się od innych miejsc Iranu, jego mieszkańcy muszą się także różnić. Jeśli np. każda osoba musi pracować długie godziny każdego dnia, by zarobić na utrzymanie, spędzić kolejne godziny w środkach komunikacji miejskiej... pod tym względem ludzie w innych miastach są szczęśliwsi* (ankieta 2).

Jedna osoba napisała wprost: *[teherańczycy] to prowincjusze, którzy zebrali się w jednym miejsku*. Jeden z ankietowanych podkreślił wpływ miasta na osobowości ludzi: *[teherańczycy nie różnią się od innych Irańczyków] tylko Teheran sprawia, że ludzie stają się bardziej pozerami* (ankieta 8).

PODSUMOWANIE

Artykuł ten ukazuje kształtowanie się, rozwój (kierunki, trendy, dynamikę) przestrzeni kulturowych stolicy Islamskiej Republiki Iranu – Teheranu. Opisywane zjawiska są złożone, nie da się ich prosto i jednoznacznie ani zdefiniować ani nakreślić. W dostępnej literaturze Teheran i jego specyfika prezentowane są albo ogólnikowo albo wycinkowo. Dlatego też opis Teheranu choćby w krótkim zarysie jest zadaniem niezwykle trudnym.

Moja próba przedstawienia przestrzeni kulturowych tego miasta jest jedynie jedną z wielu możliwych propozycji opisanego jego przeszłości i teraźniejszości, zgodnie z zamierzeniem stawia więcej pytań niż odpowiedzi.

Źródła pokazują, że zasadniczą cechą, wpływającą na kształt oraz pojmowanie przestrzeni kulturowych tego miasta jest opozycja publiczne/prywatne. Moim zdaniem dostęp do sfery prywatnej – za zasłoną (pers. *poszt-e parde*), pozwala dostrzec wartości nadające kształt miastu i kształtujące życie konkretnych osób i grup spo-

⁵⁰ Jacy są mieszkańcy Iranu, jak oceniają siebie samych, mogą wskazać takie odpowiedzi: *są dumni z tego, że mieszkają w Teheranie, część teherańczyków to ludzie życzliwi i z charakterem, ale część z nich wynosi się ponad osoby niepochodzące z Teheranu* (ankieta 1).

łecznych. Odnosząc się do wielu źródeł, pokazałam wielogłosowe i wielowymiarowe miasto w polifonicznym opracowaniu.

O Teheranie można znaleźć bardzo różne opinie: między innymi taką, że jest to miasto wielkich możliwości, lecz także że nie ma tożsamości i jest swoistą ofiarą heterogeniczności kulturowej. Można też usłyszeć, że miasto zostało zamieszkane przez ludzi, którzy nie znają kultury miejskiej i w ten sposób zamieniło się w wielką wieś.

Życie miejskie w znaczącym stopniu, a może nawet przede wszystkim, kształtowało współczesne oblicze Iranu, o czym świadczą m. in. przywołane fakty historyczne. Odgrywały i nadal odgrywają ważną rolę polityczną, ekonomiczną, społeczną, kulturową (Tehrān Ami 2000, s. 15; podobnie Madanipour 1381, s. 85–87, 100–101). Za przykład mogą chociażby służyć wydarzenia, które miały miejsce właśnie w tym mieście podczas rewolucji w roku 1979.

Z powodu nierównego statusu mieszkańców Teheran określa się dwukulturowym (Tehrān Ami 2000, s. 15) wskazując opozycje: północ/południe, biedny/bogaty, nowoczesny/tradycyjny, zachodni/muzułmański. Nie ulega też wątpliwości, że Teheran jest miastem podziałów społecznych, z bardzo silnie eksponowaną rolą płci, która w przestrzeni(ach) kultury perskiej determinuje bardzo wiele zagadnień. Opozycje te znajdują swój wyraz w przytoczonej przeze mnie literaturze opisującej miasto, jak również w wypowiedziach jego mieszkańców. Twierdzenia te do pewnego stopnia mogą być prawdziwe, jednak moim zdaniem, powyższe polaryzacje są uproszczeniem. Lepszymi pomysłami wydają się metody badań i opisu oraz pojęcia wykorzystywane przez np. Szahābiego czy Szāhszāhāni, choć można odnieść wrażenie, że i oni nie są wolni od autocenzury.

Dynamiczny, czasem wymykający się spod kontroli, rozwój Teheranu spowodował, że często infrastruktura, zwłaszcza bardzo ważnej z punktu widzenia mieszkańców bazy oświatowo-kulturalnej, jest niedostateczna. Można powiedzieć, że nie nadąża za rosnącymi potrzebami – nie tylko z uwagi na rosnącą liczbę zamieszkującej to miasto ludności, lecz także ze względu na zmieniające się trendy i zainteresowania, rosnący nacisk na dostępność do oświaty, kultury czy rozrywki. Jak pisze Madanipour (1381, s. 161), władze, by rozwiązać różnorodne problemy społeczne, podejmują różne działania np. wznoszą biblioteki publiczne, domy kultury, budują centra rozrywki i centra sportowe. Teheran wyróżnia się na tle innych miast irańskich tym, że dysponuje dogodną siecią połączeń samolotowych i autobusowych (krajowych i zagranicznych) oraz urozmaiconą ofertą kulturalno-oświatową⁵¹. Poza tym jest centrum uniwersytecko-naukowym i biznesowym, znajdują się w nim znane i odwiedzane licznie miejsca pielgrzymkowe jak Mauzoleum Imama Chomeiniego. Sam Teheran jest atrakcją turystyczną, choćby z uwagi na zabytkowe budowle kadżarskie oraz zadbane parki (m.in. Āchundi *et al.* ... 1384, s. 56–72; Taghi Szejchi 1384, s. 15, 24–27).

⁵¹ Np. ekspozycje sztuki i nauki, w Muzeum Golestān, Muzeum Historii Naturalnej i Etnografii, Muzeum Sztuki Współczesnej, Sa'd Ābād czy Muzeum Dywanów. Ponadto atrakcje kulturalne stanowią np. okolicznościowe wystawy, ogromne międzynarodowe targi książki gromadzące tysiące wystawców z kraju i ze świata czy też nowoczesne centra turystyczne (m.in. centra narciarskie w okolicach Teheranu, np. Szemszak).

Teheran odzwierciedla trendy światowych metropolii, zarazem tworzy swą niepowtarzalność, ściśle perską specyfikę życia, którą moim zdaniem można szczególnie wyraźnie zaobserwować w sferze prywatnej. Potwierdzeniem tej opinii może być wykazane w badaniach ogromne przywiązanie do przestrzeni prywatnych domu czy mieszkania. Świadczą o tym również obserwacje Azar Nafisi, według której po rewolucji niemal każda działalność np. oglądanie filmów, słuchanie muzyki, wspólne spożywanie posiłków przeniosły się do domów (Nafisi 2005, s. 381). Warto przy tym jednak pamiętać, że np. zakładanie chusty na głowę przez kobiety nie zaczęło się po rewolucji, istniało przed nią i nie przez wszystkich odczuwane jest jako obowiązek religijny czy nowy porządek rewolucyjny (por. tamże, s. 210). Jednak sprywatyzowanie pewnych przestrzeni, bardziej upublicznionych do 1979, wiązało się z regułami wprowadzonymi po rewolucji.

Z drugiej strony, Teheran to miasto nieustających zmian: współczesne życie społeczne ulega ciągłemu przeobrażaniu i nabiera nowych wymiarów. Jak twierdzi Ebrāhimi, coraz częściej życie przenosi się na zewnątrz domu. Przyczyną tego jest zmniejszanie się powierzchni mieszkań oraz brak przestrzeni potrzebnej dla przyjmowania gości. Poza tym pojawiają się nowe wzory spędzania wolnego czasu, co tworzy różnicę międzypokoleniową; coraz częściej wkracza się w sieć stosunków społecznych dzięki Internetowi (*Bahs o...* 1384, s. 23).

O tym, że Teheran pozostaje w pamięci i sercach, może świadczyć także fakt, że w Los Angeles w USA istnieje dzielnica zwana *Little Tehran*, Małym Teheranem. Można uznać, że *Little Tehran* to niejako symbol kultury perskiej, a może państwa irańskiego na obczyźnie.

Według Madanipoura, Teheran jest odbiciem lustrzanym całego Iranu (1381, s. 156). Polemizowałabym z tym poglądem – lustro pokazuje odbicie, ukazuje stronę zewnętrzną, powierzchnię. Nie przedstawia wnętrza odbitego obrazu. Jak wykazują badania, miasto nie jest sumą osób w nim mieszkających, nie odbija ich wizerunków a zmienia ludzi. Już nie są tacy, jakimi byli przed migracją, jakimi byłiby, zamieszkując mniejsze miasto lub wieś.

Ci *inni*, zmienieni ludzie, stają się częścią miasta, zarazem wzbogacając je własną kulturą, inicjatywą, przeżyciami. Nieustannie dokonuje się wzajemne przenikanie miasta i żyjących w nim ludzi, które utrwała przestrzenie zastane, tworząc jednocześnie inne – nowe.

Zatem lustro może ukazać odbicie wielu różnych obrazów, ale nie ukaze w pełni tego, że niewątpliwie w Teheranie można odnaleźć całą różnorodność irańskiej kultury, czy irańskich kultur. Dlatego też bliższy mi byłby inny pogląd, że *miasto porusza się, jest żywe, wraz ze sobą zmienia duszę człowieka* (Kalāntari, Mirehsān, Rāstin 1384, s. 127).

LITERATURA

- Āchundi Rahim, Āldawoud Sajjed Ziyā, Chaladzi Ali Rezā, Falāhajjān Nāhid, Sālehi Chadidze Hamāje, Pajāambarzāde Z., 1384 (2005/06), *Dzoghrafīā-je ostān-e Tehrān*, Szerkat-e czāp-o-nasr-e ketābhā-je darsi-je Irān, Teheran.

- Afszār Sistāni Iradż 1378 (1999/2000), *Pažuhez dar nām-e szahrhā-je Irān*, Rowzane, Teheran.
- Alawi Bozorg 1959, *Kraj róż i słowików: Wzdłuż i wszerz przez Iran*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Bahs o... 1384 (2005), Bahs-o-goftegu pirāmun-e sochanrāni, [uczestnicy dyskusji m.in. M. Hā'jери, M. Habibi, A. Chātam, A. Szāhande, M. Ghamāmi, M. M. Mo'ajeni, M. A. Ebrāhami, M. Szafigh, M. Dādchāh, G. 'Etemād, K. Tādzbachsz], *Andisze-je Irān-szahr, Faslnāme-i dar zamine-je szahr-szenāsi*, nr 3 (wiosna), s. 16–24.
- Chātam Azam 1384 (2005), Houze-je hamgāni wa fazāhā-je ,omumi dar Irān, *Andisze-je Irān-szahr, Faslnāme-i dar zamine-je szahr-szenāsi*, nr 3 (wiosna), s. 10–15.
- Clifford James 1986, Introduction: Partial Truths, [w:] *Writing culture. The poetics and politics of Ethnography*, red. J. Clifford, G. E. Marcus, University of California Press, Berkeley, s. 1–26.
- Coville Thierry 2009, *Najnowsza Historia Iranu. Republika Islamska*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa.
- Dowudpour Zahre 1384 (2005/06), *Kalānszahr-e Tehrān wa sokunatgāhhā-je chodruji*, Enteszārāt-e motāle'āti wa tahghighāti, Teheran.
- Ehsāni Kāweh 1384 (2005), Namājeszgāh-e ketāb-e Tehrān, *Andisze-je Irān-szahr, Faslnāme-i dar zamine-je szahr-szenāsi*, nr 3 (wiosna), s. 146–150.
- Emāmi Homājun 1384 (2005), Szahr wa szahrijat dar sinamā-je mostanad, *Andisze-je Irān-szahr, Faslnāme-i dar zamine-je szahr-szenāsi*, nr 4 i 5 (lato, jesień), s. 44–51.
- Farhang-e...1381 (2002/03), *Farhang-e bozorg-e sochan*, red. H. Anwari, t. 1–8, Sochan, Teheran.
- Hā'jери Rezā 1383 (2004), Riszejābi-je sabkszenāsi-je me'māri-je Tehrān, *Andisze-je Irān-szahr, Faslnāme-i dar zamine-je szahr-szenāsi*, nr 1 (jesień), s. 130.
- Hodżat Isa 1384 (2005), Houwijāt-e ensānsāz, ensān-e houwijāt pardāz (ta'ammoli dar rābete-je houwijāt wa me'māri), *Naszrije honarhā-je zibā, madżalle-je, elmi-je Dāneszcade-je Honarhā-je Zibā, Dāneszgāh-e Tehrān*, nr 24 (zima), s. 55–62.
- Hosn Bejgi Mohammad Rezā 1382 (20003/04), *Tehrān-e ghadim*, Enteszārāt-e Ghoghnus, Teheran.
- Indżā... 1377 (1998/99), *Indżā Tehrān ast... Madżmu'e-je moghālāti dar bāre-je Tehrān 1269–1344 h. ghamari*, red. M. Etehādije, Naszr-e Tārich-e Irān, Teheran.
- Kalāntari Piruz, Mirehsān Ahmad, Rāstin Szādmehr 1384 (2005), Enghelāb, szahr wa sinamā-je mostanad, *Andisze-je Irān-szahr, Faslnāme-i dar zamine-je szahr-szenāsi*, nr 4 i 5 (lato, jesień), s. 126–129.
- Karwińska Anna 1998, *Wartości i potrzeby społeczne a przemiany środowiska miejskiego*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków.
- Kāzemi Abbās 1384 (2005), Zendegi-je ruzmarre dar markaz-e charid-e Nasr (Giszā), *Andisze-je Irān-szahr, Faslnāme-i dar zamine-je szahr-szenāsi*, nr 3 (wiosna), s. 44–51.
- Krasnowolska Anna 2010, Iran współczesny, [w:] *Historia Iranu*, red. A. Krasnowolska, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 699–916.
- Kubin Alfred 1980, *Po tamtej stronie*, Czytelnik, Warszawa.
- Lisowski Andrzej 2003, *Koncepcje przestrzeni w geografii człowieka*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych. Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Macciocchi Maria Antonietta 1954, *Iran walczy*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Madanipour Ali 1381 (2002), *Tehrān; zohur-e jek kalānszahr*, Szerkat-e pardozesz va barnomerizi ye szahr, Teheran.
- Majd Hooman 2010, *Ajatollah śmie wątpić*, Karakter, Kraków.
- Mohseni Manuczehr 1379 (2000), *Barresi-je āgāhīhā, negareszhā wa raftārhā-je edżtemā'i wa farhangi dar Tehrān*, Enteszārāt-e zohd, Teheran.
- Momtāz Faride 1383 (2004/05), *Dżāme'-szenāsi-je szahr*, Szerkat-e sahāmi-je enteszār, Teheran.
- Nadžmi Nāser 1381 (2002/03), *Tehrān-e ghadim*, Dżānzāde, Teheran.
- Nafisi Azar 2005, *Czytając Lolitę w Teheranie*, Świat Książki, Warszawa.
- Rafipour Farāmarz 1378 (1999), *Ānumi jā āszoftegi-je edżtemā'i; pažuhezzi dar zamine-je potānsil-e ānumi dar szahr-e Tehrān*, Sorusz, Teheran.

- S a c h ā w a t D z ā f a r 1383 (2004/05), Wazi'jat-e eszteghāl-e zanān dar Irān bā tekije bar eszteghāl-e fāregh ot-tahsilān madāres-e herfei-je dohtarān dar szahr-e Tehrān, [w:] *Masājel-e edžtemā'i-je Irān (madžmu'e-je moghālāt)*, *Andžoman-e džām'e-szenāsi-je Irān*, Naszr-e āgah, Teheran, s. 122–133.
- S a t r a p i M a r j a n e 2006, *Persepolis. Historia dzieciństwa*, Wydawnictwo Post, Kraków.
- S z a h ā b i M a h m u d 2006, Youth subcultures in post-Revolution Iran. An alternative reading, [w:] *Global youth? Hybrid identities, plural worlds*, red. P. Nilam, C. Feixa, Routledge, London, New York, s. 111–129.
- S z ā h s z ā h ā n i S o h e i l ā 2002, To cross or no to cross the boundries in a small multi-ethnic area of the city of Tehran, [w:] *Urban Ethnic Encounters. The spatial consequences*, red. A. Erdentug, F. Colombijn, Routledge, London, New York, s. 160–174.
- S z a h i d i M ā z e n d o r ā n i H o s s e i n 1383 (2004/05), *Sargozaszt-e Tehrān*, Rāh-e Mānā, Teheran.
- Tehrān-e ghadim... 1384a (2005/06), *Tehrān-e ghadim (amāken)*, red. D. Tahāmi, F. Abriszami, Abriszamifarf, Teheran.
- 1384b (2005/06), *Tehrān-e ghadim (maszāghel)*, red. D. Tahāmi, F. Abriszami, Abriszamifarf, Teheran.
 - 1384c (2005/06), *Tehrān-e ghadim (maszāhir)*, red. D. Tahāmi, F. Abriszami, Abriszamifarf, Teheran.
- T a g h i S z e j c h i M o h a m m a d 1384 (2005/06), *Džām'e szenāsi-je szahri*, Szerkat-e Sahāmi-je Enteszār, Teheran.
- T e h r ā n A m i B e h n ā z 2000, *The „invisible” entrepreneurs: Women's homebased economic activities in Tehran, Iran* (praca magisterska w McGill University, Department of Anthropology, Montreal).
- Z n a n i e c k i F l o r i a n 1922, *Wstęp do socjologii*, Gebethner i Wolff, Poznań.
- Z o l g h a d r T i r d a d 2003, El Pueblo Unido – architektura i rewolucja w Teheranie, *Czas kultury*, nr 4, s. 1–25.

MONIKA J. NAWRACKA

TEHRAN – THE CITY OF CONTRASTS

Keywords: Iran, Tehran, Muslim, Islam, Persian, Farsi, City, Public/private space, Revolution

The article presents a multidimensional, modern picture of the capital city of the Islamic Republic of Iran. It is based on my master's thesis, which employed an interdisciplinary approach to diversified sources, among others: sociological materials, historical literature, journalistic texts, novels and films. The article also analyzes non-mainstream context (e.g.: street art), the structure of social groups, the role of private and public space, the dress code, and gender roles. I emphasize the anthropological data: observation, conversations and the survey based on a questionnaire which consisted of open questions and was filled by 19 respondents.

While presenting the history and evolution of the city and its contemporary situation, I attempt to show Tehran's currently prevailing trends and the perception of the city by its citizens and the *others*: foreigners, who do not identify themselves as “the Tehranis”. The observed development of Tehran and its human dimension shows the city and its citizens via the voices of the inhabitants of this polyphonic metropolis, which, in my opinion, still presents a *terra incognita* in the international discourse. Undoubtedly, Tehran will continue to develop and to attract individuals wishing to exploit the possibilities offered by the city which is repeatedly stated to epitomize the whole of Iran.

M. J. N.

Adres Autorki:

Mgr Monika J. Nawracka

Wydział Orientalistyczny, Uniwersytet Warszawski

Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa

e-mail: m.nawracka@uw.edu.pl